

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ**

Виконала: студентка V курсу,
групи 6.0539
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Шаповалова Марія Вадимівна
Керівник: Хрустальова М.С.
к.психол.н., доцент кафедри
психології
Рецензент: Іванова Л.С.,
к.філос.н., доцент кафедри
педагогіки та психології
освітньої діяльності

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Шаповаловій Марії Вадимівні

Тема роботи Фізичне насильство в сім'ї як чинник формування делінквентної поведінки підлітків

керівник роботи Хрустальова М.С. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «05» 02 2024 року № 235—с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого—педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково—пояснювальної записки: проаналізувати поняття «делінквентна поведінка»; дослідити вплив фізичного насильства в сім'ї на формування делінквентної поведінки; проаналізувати делінквентну поведінку підлітків; розробити рекомендації для профілактики сімейного насильства та виникнення делінквентної поведінки.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці, 1 рисунок

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Хрустальова М.С., доцент		
Розділ 1	Хрустальова М.С., доцент		
Розділ 2	Хрустальова М.С., доцент		
Розділ 3	Хрустальова М.С., доцент		
Висновки	Хрустальова М.С., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	березень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	квітень—травень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	травень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	червень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	червень 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	червень 2024 р.	Виконано

Студент _____ М.В. Шаповалова

Керівник роботи _____ М.С. Хрустальова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 88 сторінок, 1 рисунок, 3 таблиці, 37 джерел, 4 додатка.

Об'єкт дослідження: делінквентна поведінка підлітків.

Предметом дослідження: вплив фізичного насилля на формування делінквентної поведінки підлітків.

Метою цієї бакалаврської роботи є ретельне дослідження впливу фізичного насильства в сім'ї на формування делінквентної поведінки підлітків, як також робота спрямована на розуміння та вирішення поставленої проблеми. Дослідження цього питання важливе з позицій здоров'я, безпеки та благополуччя молодого покоління, а також для розробки ефективних стратегій запобігання та втручання в ситуаціях фізичного насильства в родині. У рамках роботи будуть проаналізовані різноманітні аспекти проблеми фізичного насильства в сім'ї, включаючи його визначення, форми, причини, наслідки та стратегії протидії. Особлива увага буде приділена вивченню механізмів, які стоять за виникненням делінквентної поведінки серед підлітків внаслідок фізичного насильства в сім'ї.

Гіпотеза бакалаврської роботи: фізичне насильство в сім'ї значно підвищує ймовірність формування делінквентної поведінки у підлітків, впливаючи на їх психологічний та соціальний розвиток, що призводить до агресивних, асоціальних та кримінальних дій у майбутньому

Наукова новизна результатів роботи: завдяки проведеним дослідженням та аналізу необхідної інформації моя бакалаврська робота враховуватиме різні аспекти формування делінквентної поведінки підлітків, такі як агресивність, депресія, антисоціальні та асоціальні прояви, що дозволить отримати більш повне уявлення про наслідки фізичного насильства. Також робота вивчатиме індивідуальний досвід підлітків, що стали жертвами чи свідками фізичного насильства в сім'ї, що дозволить зрозуміти вплив цих подій на їхню подальшу поведінку.

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЛЯ, ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКИ, АГРЕСИВНІСТЬ, ДЕПРЕСІЯ.

SUMMARY

Shapovalova . M.V. Physical Violence in the Family as a Factor in the Formation of Delinquent Behavior of Adolescents.

Bachelor's thesis: 88 pages, 1 figures, 3 tables, 37 sources.

Object of research: delinquent behavior of teenagers.

The subject of the study: the influence of physical violence on the formation of delinquent behavior of teenagers.

The purpose of this bachelor's thesis is a thorough study of the impact of physical violence in the family on the formation of delinquent behavior of teenagers, as well as the work is aimed at understanding and solving the problem. Research on this issue is important from the standpoint of the health, safety, and well-being of the younger generation, as well as for the development of effective prevention and intervention strategies in situations of physical violence in the family. The work will analyze various aspects of the problem of physical violence in the family, including its definition, forms, causes, consequences and countermeasures. Special attention will be paid to the study of the mechanisms behind the emergence of delinquent behavior among teenagers as a result of physical violence in the family.

Bachelor thesis hypothesis: physical violence in the family significantly increases the likelihood of delinquent behavior in adolescents, affecting their psychological and social development, which leads to aggressive, antisocial and criminal actions in the future

Scientific novelty of the work results: thanks to the research and analysis of the necessary information, my bachelor's work will take into account various aspects of the formation of delinquent behavior of teenagers, such as aggressiveness, depression, antisocial and antisocial manifestations, which will allow to get a more complete picture of the consequences of physical violence. Also, the work will study the individual experience of teenagers who have become victims or witnesses of physical violence in the family, which will allow to understand the impact of these events on their further behavior.

PHYSICAL VIOLENCE, DELINQUENT BEHAVIOR, ADOLESCENTS, AGGRESSION, DEPRESSION.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ	9
1.1. Термінологія делінквентної поведінки	9
1.2. Види делінквентної поведінки підлітків	10
1.3. Фактори, що впливають на делінквентну поведінку	13
1.4. Наслідки розповсюдження делінквентної поведінки для особи та суспільства	17
1.5. Роль сімейного середовища у формуванні делінквентної поведінки	22
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЛЯ В РОДИНІ ЯК ФЕНОМЕНУ .	25
2.1. Основне поняття насилля. Види та механізми фізичного насилля в родині..	25
2.2. Чинники фізичного насилля	29
2.3. Причини збереження токсичних сімейних стосунків	31
2.4. Роль суспільства і медіа на пропаганду фізичного насилля	34
2.5. Наслідки фізичного насилля з точки зору жертви	37
РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ДОМАШНІМ НАСИЛЛЯМ, ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ПІДЛІТКІВ ТА ЗАПОБІГАННЯМ ЇЇ РОЗВИТКУ	40
3.1. Аналіз емпіричних досліджень та тематичні дослідження	40
3.2. Механізми перенесення насильства з сім'ї в життя підлітків	54
3.3. Психологічні та соціальні наслідки пережитого насильства в сім'ї	57
3.4. Можливості запобігання делінквентної поведінки підлітків, що зіштовхуються з фізичним насильством в сім'ї.....	59
3.5. Ефективність профілактичних заходів у протидії фізичному насильству та делінквентній поведінці	69
3.6. Терапевтичні програми для жертв насильства.....	72
3.7. Роль соціальних інституцій у запобіганні насиллю	75
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Актуальність. Проблема фізичного насильства в сім'ї, попри зміни устрою та цінностей сучасного суспільства, є актуальною проблемою, що знаходиться на перетині соціальних, психологічних та юридичних аспектів. Факт наявності фізичного насильства в сім'ях сучасного суспільства є одним із серйозних викликів, що підриває основи здоров'я та благополуччя молодого покоління. Фізичне насильство в сім'ї стає вагомим фактором, що впливає на формування делінквентної поведінки підлітків, порушуючи їхній психологічний стан та соціальні навички. Це явище є складною проблемою, що потребує дослідження та розуміння з боку науки, суспільства та правоохоронних органів.

Об'єкт дослідження. Делінквентна поведінка підлітків.

Предметом дослідження. Вплив фізичного насилля на формування делінквентної поведінки підлітків.

Метою цієї бакалаврської роботи є ретельне дослідження впливу фізичного насильства в сім'ї на формування делінквентної поведінки підлітків, як також робота спрямована на розуміння та вирішення поставленої проблеми. Дослідження цього питання важливе з позицій здоров'я, безпеки та благополуччя молодого покоління, а також для розробки ефективних стратегій запобігання та втручання в ситуаціях фізичного насильства в родині. У рамках роботи будуть проаналізовані різноманітні аспекти проблеми фізичного насильства в сім'ї, включаючи його визначення, форми, причини, наслідки та стратегії протидії. Особлива увага буде приділена вивченню механізмів, які стоять за виникненням делінквентної поведінки серед підлітків внаслідок фізичного насильства в сім'ї.

Завдання бакалаврської роботи:

- Проаналізувати поняття «делінквентна поведінка».
- Дослідити вплив фізичного насильства в сім'ї на формування делінквентної поведінки.

- Проаналізувати делінквентну поведінку підлітків.
- Розробити рекомендації для профілактики сімейного насильства та виникнення делінквентної поведінки.

В ході свого дослідження в магістерській роботі були використані наступні методи: аналіз наявних досліджень та статистичних даних, спостереження за наслідками фізичного насилля на формування делінквентної поведінки підлітків та дослідження наукових статей, звітів, книг та документів для вивчення відомостей про фізичне насильство в сім'ї та його наслідків для підлітків.

Гіпотеза бакалаврської роботи: Фізичне насильство в сім'ї значно підвищує ймовірність формування делінквентної поведінки у підлітків, впливаючи на їх психологічний та соціальний розвиток, що призводить до агресивних, асоціальних та кримінальних дій у майбутньому

Наукова новизна результатів роботи: завдяки проведеним дослідженням та аналізу необхідної інформації моя бакалаврська робота враховуватиме різні аспекти формування делінквентної поведінки підлітків, такі як агресивність, депресія, антисоціальні та асоціальні прояви, що дозволить отримати більш повне уявлення про наслідки фізичного насильства. Також робота вивчатиме індивідуальний досвід підлітків, що стали жертвами чи свідками фізичного насильства в сім'ї, що дозволить зрозуміти вплив цих подій на їхню подальшу поведінку.

Структура роботи: бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, сімнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, таблиць та рисунків.

РОЗДІЛ 1. ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ

1.1. Термінологія делінквентної поведінки

У загальному розумінні делінквентна (злочинна) поведінка – це вчинки або здійснення дій, що порушують закони або соціальноприйнятні норми і створюють проблеми для особи, її оточення та суспільства в цілому. Цей термін використовується для опису невідповідності особи з такою поведінкою до соціальних норм, що може включати різні форми негативного прояву. Юридичне поняття «делінквентність» походить з англійського слова «delinquency», і в міжнародному праві та кримінології США та Західної Європи означає «злочинність» як невиконання обов'язків, акт провини та порушення правових, моральних та етичних норм [27, 158].

Натомість серед українських соціологів та криміналістів досі існує розбіжність у визначенні сутності терміну «делінквентна поведінка». У літературі різних сфер та професій цей термін використовується з різних точок зору. А. Личко впровадив поняття «делінквентність» у сферу підліткової психіатрії, використовуючи його для опису дрібних антигромадських дій, що не належать до кримінальних правопорушень.

В сфері кримінології делінквентну поведінку розглядають як молодіжне правопорушення, що вчиняють підлітки та молодь у віці від 12 до 20 років. Ці вікові межі збігаються з періодом підготовки до військової служби (16-18 років) та безпосереднього її проходження (18-27 років), тому саме серед підлітків та молоді призовного віку спостерігаються найбільш поширені випадки делінквентної поведінки. На відміну від девіантної поведінки, що характеризується відхиленням від соціальних норм не завжди з правопорушними наслідками, делінквентна характеризується асоціальними діями підлітків, що через регулярне функціонування створюють певний стійкий

шаблон, який порушує правові норми. Проте через обмежену суспільну небезпеку або малий вік дитини, за таку поведінку не передбачається притягнення до кримінальної відповідальності [8].

У найбільш широкому контексті делінквентна поведінка є результатом різноманітних факторів, таких як вікові особливості, психічний стан та нові етапи соціалізації в житті підлітків. Делінквентом окреслюють неповнолітнього із відхиленнями у поведінці, який скоює дії, що суперечать чинному законодавству держави чи установи та іншим нормативним актам. Делінквентв основному має нормальний, хоч і нестабільний психофізичний стан, спричинений негативним життєвим досвідом, спотвореним соціально-етичним уявленням, шкідливими звичками та потребами. Делінквентність не виникає сама по собі, здебільшого її супроводжують етапи та стадії розвитку, через що її і плутають з девіантною поведінкою.

Фактори, що збільшують ризик формування асоціальної поведінки серед підлітків, включають недостатню взаємодію з соціальними інститутами, фізичний і психологічний розвиток, емоційну стабільність, зміщені вподобання, неблагополучні умови у середовищі та недбале ставлення до педагогіки [10].

1.2. Види делінквентної поведінки підлітків

Характерними рисами делінквентної поведінки вважаються зокрема: порушення закону, до чого відносяться крадіжки, пограбування, побої тощо; невідповідність соціально прийнятним нормам, а саме порушення правил етикету, вандалізм, незаконне вживання алкоголю та наркотиків тощо. Також проявом делінквентної поведінки серед підлітків є порушення правил установ, наприклад прогул занять у школі, відмова від виконання поставлених в установі чи організації правил роботи та порушення прийнятих ними правил. Не менш важливою рисою делінквентної поведінки, що починає розвиватися у підлітків, є порушення сексуальних норм, що вбачає в собі неприпустиму сексуальну поведінку, акт домагання та насилля. Для кращого аналізу різних видів

делінквентної поведінки соціологи та криміналісти виокремлюють 3 загальні типи делінквентної поведінки за рівнем відхилення від суспільних та правових норм:

- Незначні відступи від прийнятого етикету та суспільної моралі, що більше подібне до девіантності;
- Незначні порушення норм прийнятого права без серйозних кримінальних наслідків;
- Відверті порушення правових норм, що підпадають під сувору кримінальну відповідальність [8].

В залежності від вищеподаних видів за ступенем відхилення від суспільно-правових норм делінквентна поведінка може бути поділена на три групи.

До перших двох груп належать дрібні адміністративні порушення, такі як хуліганство, вживання нецензурної лексики на вулиці, публічне розпиття спиртних напоїв і примус неповнолітніх та малолітніх до сп'яніння, а також вигуки непристойних коментарів громадянам. До цієї ж групи відносяться дисциплінарні порушення, такі як відсутність на роботі без поважних причин або систематичні прогули, виконання роботи у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, а також порушення правил охорони праці, що може призвести до травм на виробництві. За дисциплінарне порушення правової норми особа мусить скласти усну чи письмову догану, також їй загрожує зауваження, позбавлення виплат премії, звільнення або зняття з посади.

Третю групу складають кримінальні правопорушення, такі як зайняття проституцією, торгівля наркотиками, розповсюдження порнографії, крадіжки, зґвалтування та акти тероризму. Згідно з чинними законами Кримінального Кодексу України, повна відповідальність за скоєння цих протиправних дій зобов'язує громадянина з 16 років, а в деяких окремих видах злочинів, зазвичай особливо тяжких, вже з 14.

Делінквентна поведінка може приймати наступні форми:

- Асоціальна поведінка як вид девіантної, що базується на порушенні загальноприйнятих моральних та етичних норм у суспільстві.
- Корисливі вчинки без фізичного насильства, що мають на меті особисту вигоду та користь.
- Випадки фізичного насильства, коли одна особа або група осіб завдає тілесних травм іншій особі [16, 118].

Характер підлітка та його темперамент відіграють суттєву роль у формуванні делінквентної поведінки, наприклад холерики з запальним характером чи агресивні особистості часто стають делінквентами. Серед підлітків, схильних до делінквентної поведінки, можна виділити кілька груп. Зокрема, це діти з мінімальним розумінням соціальних норм, що легко піддаються зовнішньому впливу. Ця категорія дітей може бути вразливою до впливу соціуму через недостатню розвиненість моральних та етичних уявлень або відсутність стійких принципів. Вони легко піддається груповому тиску або впливу зловживаннями інших, оскільки не мають власної внутрішньої системи цінностей або моральних переконань, що дозволяють їм відмовитися від негативних впливів. Ці діти можуть швидко приймати негативні зразки поведінки та діяти відповідно до них, не усвідомлюючи повністю наслідки своїх дій. Такі впливи можуть бути особливо небезпечними для підлітків, оскільки вони знаходяться на етапі формування власної ідентичності та соціальних цінностей [16, 119].

Підлітки, що свідомо виходять за межі припустимої поведінки і ведуть аморальний спосіб життя, є ще однією категорією, яка може проявляти делінквентну поведінку. Ці діти усвідомлено порушують соціальні та моральні норми, виходячи за межі допустимого. Вони можуть активно здійснювати дії, що суперечать загальноприйнятим стандартам поведінки, такі як крадіжки, пограбування, насильство, зловживання наркотиками та алкоголем, а також інші правопорушення. Підлітки цієї категорії зазвичайне мають почуття емпатії та розуміння моральних настанов, що призводить до безапеляційного порушення

правил інших без внутрішніх конфліктів чи сумнівів. Через це у підлітків з подібною поведінкою складається враження, що правила не стосуються їх, або ж що можуть уникнути відповідальності за свої дії.

Оскільки делінквентна поведінка є неприйнятною для суспільства і може спричиняти наслідки у вигляді моральних санкцій, під час її дослідження існує значна ймовірність виникнення тенденції надавати соціально прийнятні відповіді. Дослідження вказують на те, що у неповнолітніх, які мають схильність до делінквентної поведінки, переважають суб'єктивні оцінки, що базуються на їхньому емоційному ставленні до дійсності, зокрема, проявлення агресії є результатом емоційного впливу [4, 84-91].

1.3. Фактори, що впливають на делінквентну поведінку

В історії людства причини, що спонукають людей потрапляти в зону впливу тих чи інших патологічних явищ, були різноманітними, а хід соціально-технічного прогресу розширив їхню кількість.

Численні причинні фактори що призводять до патологічної делінквентної поведінки, до кінця не з'ясовані. Безумовно, до них можна віднести, серед іншого, відчуття нерівності та неповноцінного ставлення в оточенні. Крім того, патологічні явища все частіше виникають не в ізольованих формах, а в певних системах сполучення і взаємозв'язку. Важливо зазначити, що ці «старі» патологічні форми поведінки існують у дещо змінених формах, тоді як «нові» можуть приносити короткострокові суб'єктивні вигоди людям, схильним до них.

Суттєву роль як фактор виникнення делінквентної поведінки серед підлітків відіграє мікросоціальна ситуація, така як асоціальне або антисоціальне оточення і включає в себе зокрема алкоголізм батьків, у сім'ї або компанії, бездоглядність, перебування в багатодітній чи неповній сім'ї, виникнення внутрішньо-сімейних конфліктів чисуперечок з важливими підліткові людьми [16, 150].

Фактори ризику виникнення делінквентної поведінки серед підлітків можуть бути різноманітними, тож вчені розділяють їх у різні категорії. Серед них соціально-економічні чинники, такі як зниження загального рівня життя населення, безробіття, майнова різниця суспільства, а також доступність алкоголю і тютюну. Небезпечними можуть бути і соціально-культурні чинники, що включають зниження морально-етичного рівня, поширення кримінального культу серед підлітків та руйнування духовних цінностей. Також важливими факторами є соціально-педагогічні аспекти, такі як виникнення проблем з навчанням, конфліктів з вчителями або ж низький соціальний статус учнів у колективі. Психологічні аспекти також відіграють свою роль, зокрема потреба самоствердитися серед однолітків, особливості характеру та вплив стресових ситуацій на психічний стан. Останньою категорією розподілу факторів є біологічні, що включають в себе спадкові психічні хвороби, схильність до алкоголізму (також через спадковість) та порушення роботи гормональної системи.

Пубертатний період є критичним для підлітків і може супроводжуватися різними психологічними та емоційними викликами. Підлітки зіштовхуються зі стресом, що пов'язаний зі статевим дозріванням, пошуком власної ідентичності, встановленням стосунків з ровесниками та батьками, а також змінами у соціальному середовищі [15, 152].

Ці психологічні фактори можуть впливати на формування делінквентної поведінки серед підлітків. Наприклад, тривога, низька самооцінка та почуття покинутості можуть призвести до прагнення відчувати контроль чи владу через вчинення правопорушень. Пошук самоствердження та соціальної приналежності може вести до участі в небезпечних або антисоціальних групах.

Особливо піддатливою на формування делінквентної поведінки категорією людей є підлітки, що зазнають чи зазнавали фізичного насилля з боку батьків чи родичів. Через що це можна вважати одним з ключових факторів, що формує злочинні нахили у поведінці підлітка.

Розуміння цих психологічних аспектів допомагає розробляти ефективні профілактичні програми та стратегії взаємодії з підлітками, спрямовані на підтримку їхнього психічного здоров'я та позитивного розвитку, що в свою чергу може допомогти у запобіганні делінквентної поведінки.

Експерти, що аналізують делінквентну поведінку, виявили ряд причин, що пояснюють відхилення у поведінці особистості. Основним стимулом для розвитку відхилень у поведінці є відмінність між життєвими цілями та доступними можливостями для їх досягнення. Ця розбіжність може викликати відчуття розчарування, безнадійності та відчуження, що може поглибити схильність до делінквентної поведінки. Коли людина відчуває, що її життєві цілі недосяжні через обмежені ресурси, вона може стати схильною до вчинення злочинів як способу досягнення цих цілей або задоволення власних потреб [2].

Глобальним фактором виникнення делінквентної поведінки серед підлітків є кризові явища, що відбуваються в країні, що пояснює зокрема поширення злочинного культу в 90-і роки ХХ століття, а саме формування нового устрою, економічна криза, розформування піонерських організацій, зміна моральних цінностей, поширення субкультур, домінування переслідування корисливих цілей та поширення доступу до алкоголю та наркотиків. На основі даних щодо поширення рис делінквентної поведінки серед підлітків у 80-і роки ХХ століття факторами формування також є урбанізація і процес міграції, невідповідність вчителів та педагогів щодо вирішення питання поширення злочинних дій, а також недоліки в організації діяльності внутрішніх органів влади [25, 124].

Задля боротьби з факторами формування делінквентної поведінки підлітків вчені, що проводили аналіз впливу історично-педагогічних чинників, виокремили 3 етапи розвитку роботи з підлітками із проявами делінквентної поведінки. Першим етапом є етап актуалізації, що був задіяний у 50–70-их роках ХХ століття і характеризується зазначенням пріоритетів у соціально-педагогічній роботі з підлітками-правопорушниками. Здійснювалося це класними керівниками шкіл, завучами позакласної та позашкільної діяльності і

піонерськими вожатими. Також характеристичною рисою етапу актуалізації було створення дитячих кімнат у міліції та комісій у справах неповнолітніх. Всі ці заходи визначали пріоритетні напрямки у взаємодії з молоддю, що порушувала закон.

Наступний етап інституціалізації діяв у 80-ті та середині 90-х років ХХ століття. Він виділяється активним розвитком роботи з підлітками в залежності від їхнього місця проживання, таких як клуби вихідного дня у навчальних закладах. Формувалися фізкультурно-оздоровчі комплекси та притулки для підлітків. Ці ініціативи були спрямовані на розвиток первинної та вторинної профілактики делінквентної поведінки серед підлітків, а також на їх соціальну реабілітацію.

Третій етап технологізації існує з середини 90-х років і характеризується зокрема розробкою реабілітаційних та психотерапевтичних метод роботи з підлітками з делінквентною поведінкою.

Аналіз статистичних даних про масштаби сучасної молодіжної злочинності та ознак делінквентної поведінки чітко виявляє три основні тенденції, які значною мірою корелюють з тенденціями, що спостерігаються протягом кількох років у глобальному масштабі [25, 123].

Перша – це систематичне і значне зростання загального розміру всіх видів злочинності зі стійким кількісним переважанням злочинів проти матеріальної власності (крадіжок).

Друга чітка тенденція останнього десятиліття – це зниження нижньої вікової межі підлітків-правопорушників. Згідно статистик, спостерігається значне зростання кількості злочинів, скоєних підлітками у віці до тринадцяти років. Також все частіше фіксуються злочини, скоєні дітьми у віці всього кількох років. Ця тенденція зумовлює зростання інтересу до проблем злочинності представників суспільних наук, які традиційно зосереджуються на «нормальних» соціальних явищах, у тому числі на явищах і процесах загального виховання.

Третя тенденція – різке зростання насильницької злочинності, в основі якої лежить агресія і насильство, спрямовані як на однолітків, так і на дорослих. Цей вид злочинності поширюється і виходить далеко за межі середовищ, які традиційно визначаються як патологічні, і тенденція до його зростання зберігається навіть у періоди спаду або уповільнення інших видів злочинності. Таким чином, є підстави вважати, що розмір і динаміка молодіжної насильницької злочинності є однією з головних ознак сучасного майбутнього.

Узагальнюючи вищенаведені приклади факторів, важливо відзначити, що прояв делінквентної поведінки серед підлітків є складною проблемою, яка визначається впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх чинників, починаючи з біологічно-психологічних формувань під час пубертатного періоду і закінчуючи глобальними історично-економічними аспектами.

Розуміння та виявлення цих факторів становлять ключову складову роботи з молоддю для запобігання делінквентної поведінки та сприяння їхньому психосоціальному розвитку. Дослідження та усунення цих чинників можуть сприяти створенню безпечнішого середовища для молоді, що є однією з головних цілей педагогічної та соціологічної роботи. Використання індикаторів ризику делінквентної поведінки може допомогти виявити чинники девіантної поведінки та розробити ефективні профілактичні програми.

1.4. Наслідки розповсюдження делінквентної поведінки для особи та суспільства

У разі ігнорування проблеми злочинності та відсутності жодних правомірних дій у боротьбі з делінквентною поведінкою серед підлітків можуть виникнути негативні наслідки не лише для оточення, але й також для особи, що скоює злочини та проявляє ознаки делінквентної поведінки.

Перш за все слід виділити завдання шкоди оточуючим делінквентом, що пов'язане з порушенням прав та свобод людини, її власності, а також інших інтересів, встановлених державним правопорядком. Різні прояви делінквентної

поведінки підлягають соціальному засудженню та формалізуються у законодавстві через опис їх ознак і визначення як правопорушень, за які передбачена різна відповідальність [11, 183].

Делінквентні дії можуть мати різні прояви і включати різні види порушень, включаючи цивільно-правові. Ці дії можуть призводити до майнової, моральної або іншої шкоди для постраждалих осіб чи організацій.

Наприклад, завдання майнової шкоди може включати в себе крадіжки, пограбування, вандалізм чи пошкодження майна інших осіб. Нанесення моральної шкоди може бути спричинене образою, кривдою, погрозами або іншими формами психологічного тиску. Дискредитація репутації може включати розповсюдження чуток, атаки на гідність та честь, або інші способи пошкодження суспільного статусу особи.

У багатьох юрисдикціях існують правові норми, що регулюють ці види порушень і встановлюють відповідальність за них. Наприклад, цивільне законодавство може передбачати компенсацію для постраждалих осіб або організацій у випадку завдання їм шкоди, а також застосування інших заходів правового захисту [22, 129].

Таким чином, розуміння цивільно-правових аспектів делінквентної поведінки допомагає ефективно врегулювати ситуації, пов'язані з порушенням прав інших осіб та забезпечує захист їх інтересів.

Згідно чинного законодавства України, за завдання майнової шкоди передбачена цивільна відповідальність. Особа, яка завдає майнову шкоду іншій особі або організації, зобов'язана компенсувати збитки, які були завдані. В залежності від заданих збитків це може включати відшкодування фінансових втрат, відновлення пошкодженого майна або інші заходи, спрямовані на відновлення стану, який існував до виникнення шкоди. У випадку відсутності майна у підлітка відповідальність за скоєні дії, як і у випадку з дітьми до 14 років, несуть батьки чи опікуни. Відповідні правила та процедури визначаються Цивільним кодексом України та іншими відповідними законодавчими актами. Зананесення моральної шкоди також передбачена цивільна

відповідальність. Особа, що завдає моральну шкоду іншій особі або організації, може бути притягнута до відповідальності і зобов'язана відшкодувати понесені моральні збитки. Відшкодування моральної шкоди може включати компенсацію психологічного та емоційного страждання, відшкодування репутаційних втрат, а також інші дії, спрямовані на відновлення морального стану постраждалих осіб.

Адміністративна відповідальність настає у випадку скоєння особою віком 14-16 років наступних вчинків: дрібне хуліганство, незаконне зберігання чи придбання наркотичних речовин, розповсюдження чуток та керування транспортним засобом у нетверезому стані. За скоєння подібних дій особа притягується до публічних вибачень перед потерпілим, догани, та попередження.

Натомість у випадку скоєння кримінального правопорушення відповідно до українського законодавства, підлітки можуть бути притягнуті до відповідальності згідно Закону України «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх», що визначає порядок та умови відповідальності підлітків за скоєння кримінальних правопорушень, включаючи грабіж, нанесення тілесних ушкоджень, диверсію, бандитизм, убивство, замах, вимагання, розбій та зґвалтування. Санкції можуть включати різні форми відповідальності, такі як попередження, штраф, громадські чи виправні роботи, арешт та позбавлення волі на відповідний строк, у деяких випадках – умовно.

Окрім наслідків, що визначені законодавством, виникають також соціальні, економічні чи освітні наслідки делінквентної поведінки. Дії, що відносяться до делінквентної поведінки, можуть призвести до відчуження від родини, друзів і оточення, що вважається соціальним наслідком делінквентної поведінки. Це може відбутися через втрату довіри, розчарування та відстань, які виникають у результаті небажаних вчинків. Крім того, така поведінка може мати негативний вплив на психічне здоров'я, спричиняючи в дітей почуття провини, стресу та тривоги. І це призводить до психологічних проблем і ускладнює емоційне самопочуття та розвиток підлітка [22, 130].

До освітніх наслідків враховують ті, що мають причинно-наслідковий зв'язок з майбутнім підлітка. Зокрема, за проявами делінквентної поведінки підлітка може слідувати відрахування з навчального закладу. Це може призвести до перерви у навчанні та втрати можливостей для отримання якісної середньої чи вищої освіти. Більше того, низький рівень успішності у навчанні може суттєво обмежити шанси на майбутній успіх у навчанні та кар'єрному зростанні. Такі обмеження можуть вплинути на професійну та особистісну траєкторію особистості, зменшуючи її можливості для розвитку та досягнення своїх цілей.

Делінквентна поведінка, що може поширюватися на злочинні дії, підлітка призводить до безумовних наслідків для суспільства. Зокрема, це відсутність почуття безпеки, спадок загального рівня життя та розповсюдження злочинності. Перш за все, делінквентна поведінка спричиняє порушення закону та порядку в суспільстві, що створює загрозу безпеці та порушує загальний спокій громадян. Злочини, такі як крадіжки, пограбування та вандалізм, можуть призвести до втрати майна для окремих осіб та підприємств, що суттєво впливає на фінансове становище жертв та громадських установ. Насильницькі злочини, що підлягають кримінальній відповідальності, такі як напади, зґвалтування та вбивство, можуть призвести до смерті або серйозних травм. Це викликає фізичну та психологічну складність як для самої жертви, так і для її сім'ї та суспільства в цілому. Також розповсюдження делінквентної поведінки створює атмосферу страху та невпевненості в суспільстві. Це викликає втрату довіри до правоохоронних органів та владних структур, засудження навчальної системи, а також до конфліктів між громадянами. Поширення рис девіантної та делінквентної поведінки призводить до загального погіршення стану економіки, зниження інвестицій, ризиків порушення економічної стабільності та обмеження розвитку. До того ж, у випадку жертв крадіжки чи розбою втрати майна та витрати на відновлення можуть стати значним фінансовим тягарем. Психологічний наслідок впливу делінквентної поведінки вважається найгіршим

до відновлення. Пережитий жертвою психологічний стрес, тривога та травми впливають на подальшу реабілітацію, психічний стан та якість життя [23].

Вражливість та страх викликають недовіру до оточення та втрату почуття сенсу життя. Через що підвищується кількість скоєних самогубств чи спроб селфхармінгу, що означає умисне нанесення собі тілесних пошкоджень задля приглушення морального болю [11]. Ці психологічні наслідки призводять до погіршення якості життя та здоров'я відповідних осіб, а також до збільшення витрат на медичну та психологічну допомогу. Попит на це викликає більшу затребуваність у медичних фахівцях, психологів та створення реабілітаційних центрів.

По суті, у кожного підлітка складне життя, сповнене криз і зривів, розчарувань і стресів. Але не всі підлітки настільки агресивні, щоб виплеснути цю агресію, нападаючи і вбиваючи випадкових перехожих або заздалегідь обраних «жертв». Кожен підліток усвідомлює, що таке людське життя і до яких наслідків може призвести вбивство ножом, палицею тощо. І хоча юний вік може багато чого виправдати, не можна відстоювати тезу, що, наприклад, 15-річний підліток не розуміє власних агресивних дій, бо сам колись був жертвою агресії чи емоційного відштовхування. Він дуже добре знає, що робить, і знає, що це неприпустимо, але нейтралізує будь-які докори сумління, які можуть у нього виникнути, прийняттям якоїсь спрощеної ідеології, в якій інша людина принижується до рівня речі, ганчірки, щура, паразита тощо [24].

Підсумовуючи, делінквентна поведінка в суспільстві має широкий спектр негативних наслідків, що стосуються безпеки, економіки, фізичного та психологічного здоров'я. Її поширення призводить до порушення правопорядку, що створює загрозу безпеці та порушує спокій громадян. Злочинні дії, викликані делінквентною поведінкою, спричинюють втрату майна, травми та смерть, що призводить до значних економічних збитків і психологічних наслідків для жертв і суспільства в цілому. Втрата довіри та страх викликають невпевненість та конфлікти в суспільстві, а економічні збитки обмежують розвиток інфраструктури та погіршують стан економіки. Негативний вплив

делінквентної поведінки на психічне здоров'я може призвести до стресу, тривоги та психічних травм для жертв і винуватців. У цілому, делінквентна поведінка має серйозні соціальні, економічні та психологічні наслідки, які потребують системного та комплексного підходу для їх вирішення та запобігання.

1.5. Роль сімейного середовища у формуванні делінквентної поведінки

Серед основних чинників, що впливають на формування делінквентної поведінки підлітків, окрему увагу слід звернути на тісний зв'язок між чинниками формування девіантної поведінки та функціями сім'ї. Серед цих факторів можна виділити індивідуальні особливості, які формуються в контексті сімейного виховання, емоційного клімату в сім'ї, педагогічних метод, психологічних аспектів, а також соціальні фактори, що включають у себе порушення господарсько-побутових функцій сім'ї [18].

Сім'я виступає основним місцем формування особистості, де починають виражатися індивідуальні та психологічні особливості. Педагогічні методи виховання, що застосовуються в сім'ї, відіграють ключову роль у формуванні цінностей, моральних принципів та психологічного стану дитини. Також соціальні аспекти, такі як економічний статус сім'ї, рівень освіти батьків, ступінь підтримки та взаєморозуміння в родині, можуть впливати на розвиток девіантної поведінки. Завдяки дослідженню студентів Уханьського університету вдалося встановити практичний зв'язок у розвитку делінквентної поведінки. Підлітки з непорушними сімейними зв'язками демонстрували менше випадків девіантної поведінки ($\beta = -0,462$, $P < 0,01$), у той час як батьківський контроль та активна взаємодія зі школою мали негативний вплив на психіку підлітків. Виявлено, що батьківський контроль і зв'язок зі школою частково стають посередниками у зв'язку між структурою сім'ї та девіантною поведінкою підлітків [28, 234].

Завдяки цьому аналізу можна визначити наступні ознаки ризику виникнення делінквентної моделі поведінки підлітка: неправильна поведінка членів родини, напруженість взаємин в родині, присутність конфліктів в родині, складна фінансова ситуація в сім'ї, надмірне чи недостатнє батьківське виховання, відсутність зв'язку підлітка з родиною й батьками, негативна емоційна атмосфера вдома.

Західні вчені та психологи розглядають делінквентну поведінку як невміння адаптуватися до соціального оточення та розвивати свої здібності. Зокрема, прихильники неофрейдистської школи, а саме Дж. Боулбі та К. Хорні, пояснюють причини виникнення делінквентної поведінки у дітей нестачею материнського піклування та уваги в перші роки життя. Дж. Боулбі спостерігав за сиротами та дітьми з неповних сімей і помітив, що вони мають певні відхилення в моральному розвитку та поведінці. На цій підставі він приходить до висновку про вирішальне значення у формуванні особистості дитини взаємин, що складаються між нею і батьками в ранні періоди дитинства [33].

Усвідомлення впливу соціальних аспектів сімейного життя на формування девіантної поведінки у дітей та підлітків є критичним для розуміння та розв'язання проблеми дитячого девіантного поведінки. Порушення господарсько-побутових функцій сім'ї можуть викликати стрес та відчуття нестабільності у дітей, що може сприяти виникненню делінквентної поведінки. Цей стрес та відчуття нестабільності можуть стати факторами, що сприяють розвитку девіантної поведінки, так як діти та підлітки можуть шукати способи впоратися з цими негативними емоціями та оточенням.

Таким чином, розуміння соціального контексту, у якому формується дитина, є ключовим для розробки ефективних стратегій попередження та втручання у випадках девіантної поведінки у дітей та підлітків. Це може включати підтримку сімейних відносин, надання соціальної підтримки сім'ям у кризових ситуаціях та створення умов для психосоціальної підтримки дітей та підлітків [1, 19].

Наприклад, конфлікти між батьками або недостатня увага до побутових потреб можуть призвести до розвитку стресу у дітей, що може виявитися через різні форми девіантної поведінки. Також нездатність забезпечити дітей матеріально може створювати негативні умови для їхнього фізичного та емоційного розвитку, що в свою чергу може збільшити ймовірність виявлення девіантних звичок або поведінки [18].

Отже, аналіз всіх соціальних механізмів є важливим кроком у боротьбі з делінквентною поведінкою серед дітей та підлітків. Важливою є розробка програм та стратегій, спрямованих на підтримку сімейних функцій та забезпечення позитивного сімейного середовища, що може сприяти здоровому розвитку та виростанню дітей з міцними соціальними навичками та стійким психологічним фоном.

РОЗДІЛ 2.

СУТНІСТЬ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЛЯ В РОДИНІ ЯК ФЕНОМЕНУ

2.1. Основне поняття насилля. Види та механізми фізичного насилля в родині

Поняття насилля визначається як фізичне, психологічне, емоційне чи економічне прагнення або дії, спрямовані на завдання шкоди, приниження або контролю над іншою особою чи групою. Насильство може приймати різноманітні форми, включаючи фізичну агресію, залякування, використання сили, психологічний тиск, емоційне знущання, економічну експлуатацію та інші. Воно може відбуватися у різних контекстах, включаючи сімейне оточення, взаємовідносини на роботі, у школі, у вулиці, а також у політичних, соціальних і культурних структурах. Насилля завдає шкоди не лише фізичному та психологічному благополуччю людини, але й суспільству в цілому, знецінюючи довіру, стабільність та гармонію [29].

Загалом розрізняють 4 види насилля. Фізичне насильство проявляється у заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, такі як стусани, ляпаси, нанесення побоївруками, ногами чи предметами тощо, відмові у наданні допомоги та спричиненні смерті. В цій бакалаврській роботі скуплена увага саме на цьому виді насилля, однак належить розрізняти й інші його прояви. Частим проявом насилля, що в багатьох сім'ях може бути прихованим через «відсутність наочних доказів» та ігнорування морального стану підлітка, є психологічне насилля. Цей вид включає в себе погрози, образи, приниження, знецінення проблем, маніпуляції, гіперконтроль, переслідування, залякування, обмеження волі та прав людини. Психологічне насилля важко виявити, адже свої недосконалості у вихованні підлітка батьки часто можуть пояснювати складним перехідним віком та видумками дитини. Через що наслідки психологічного насилля можуть відкликатися в подальшій долі підлітка

практично все життя через страх довіряти чи зокрема віру, що маніпуляції іншої людини ідуть їй на благо.

Економічне насилля проявляється у позбавленні житла чи майна, фінансовому обмеженні, забороні або примусі працювати тощо.

Останнім видом насилля є сексуальне, тобто будь-які дії сексуального характеру без згоди (розбещення, зґвалтування, примус до статевого акту, акт мастурбації при дитині) [36].

Згідно законодавства, кожен вид насилля, незалежно від кількості прояву, відповідно карається адміністративною, цивільно-правовою та кримінальною відповідальністю.

Переважно фізичне насилля не існує саме по собі, а супроводжується словесними образами (психологічним насиллям), сексуальними домаганнями (сексуальним насиллям) чи економічними обмеженнями (економічним насиллям). Будь-які прояви насильства можуть викликати феномен соціальної естафети, що полягає у перенесення підлітком агресивної поведінки батьків чи родичів в інше оточення чи власну майбутню сім'ю. Через що будь-які прояви насилля слід негайно викорінювати і у випадку зазнання насильства проводити психологічні тренінги та реабілітації з жертвами [32].

Насильство є одним із найпоширеніших видів суспільної делінквентності, порушень як морально-ціннісної, так і нормативної системи суспільства, що призводить зокрема до виникнення делінквентної поведінки серед підлітків. Чинні закони значно розширюють категорії осіб, серед яких випадки насилля можна окреслити як домашнє. Дія закону поширюється на подружжя, у тому числі колишнє, наречених, осіб, що спільно проживають або мають спільних дітей, рідних братів і сестер та інших осіб, які визначені законом [26]. Однак в рамках цієї магістерської роботи домашнє насилля розглядатиметься в контексті сім'ї підлітка.

Біологічна сім'я – це середовище, що найефективніше та найдовше впливає на людину. Виховний вплив сім'ї найсильніший на ранніх стадіях розвитку, коли людина ще не піддається (або піддається в обмеженій мірі)

впливу інших соціальних структур, а турбота про неї та її виховання, як обов'язок, покладається на сім'ю [19].

Попри те, що родина є основою суспільства, протягом тривалого часу питання про насилля в ній мало обговорювалося широко, і тим більше не розглядалася необхідність вирішення цієї проблеми. Це обумовлено фактом, що сімейні взаємини в слов'янській культурі переважно залишалися приватними і відокремленими від суспільного контролю та втручання, регулюючись переважно моральними нормами, звичаями та традиціями.

Вчені-соціологи розглядають сім'ю в житті людини як первинне соціальне середовище людини. Такий підхід до розуміння сім'ї як первинної групи, що впливає на формування особистості значно більше від вторинної, відображає важливість сімейних відносин у формуванні особистості та соціальної адаптації. Сім'я виступає основним джерелом емоційної підтримки, соціалізації та навчання для кожного із її членів. Вона надає не лише підтримку та захист, але й визначає стандарти поведінки, цінності та переконання, які впливають на формування особистості.

Цей підхід також враховує значення безпосереднього контакту та взаємодії між членами сім'ї. Такий безпосередній контакт дозволяє формувати тісні зв'язки, сприяти взаєморозумінню та вирішенню конфліктів. Крім того, солідарність та співпраця в сім'ї є важливими складовими для стабільності та благополуччя її членів.

Отже, розглядання сім'ї як первинного соціального середовища підкреслює її ключову роль у формуванні та розвитку особистості людини, а також у визначенні її місця в суспільстві [12].

Вплив батьків на дітей є всеосяжним, особливо в ранньому дитинстві. Між ними діє сильний емоційний зв'язок, адже дитина потребує їхньої любові, підтримки та турботи. Поведінка батьків, їхній спосіб мислення, ставлення до життя є для дитини першим прикладом для наслідування. Немає сумнівів, що сімейні стосунки мають тривалий вплив на поведінку людини, адже вважається, що саме сімейне оточення є найважливішим зовнішнім фактором розвитку

агресії як у дітей молодшого, так і трохи старшого віку. У той час як на агресивну поведінку дітей і підлітків шкільного віку, найімовірніше, сильно впливає поведінка однолітків і шкільне середовище, для дітей молодшого віку основним середовищем, що впливає на розвиток агресії, є сім'я [35].

Фактор сімейного середовища, який може бути джерелом агресії і в подальшому формування делінквентної поведінки є стиль виховання, якому надають перевагу в конкретній родині. Це сукупність способів і методів впливу на дитину з боку всіх членів сім'ї. У літературі найкраще описані такі стилі: автократичний, який ще називають авторитарним, демократичний і ліберальний. І автократичний, і ліберальний стиль мають певні цінності з точки зору виховання, але в кожному з них можна знайти певні джерела дитячої агресії, причому автократичний стиль є найбільш схильним, особливо в його крайній формі.

Не існує єдиної узгодженої теоретичної концепції, яка б пояснювала виникнення насильства між родичами в сім'ї. Різні теорії та поняття фокусуються на певних факторах ризику, які можуть підвищити ризик насильства, намагаються показати дію цих факторів та взаємодію між ними. Однак насилля є негативним соціально-психологічним явищем минулого і сучасності, що руйнує сімейні цінності і норми поведінки, сприяючи прийняттю помилкових моральних уявлень.

Насильство представляє собою форму деструктивної соціально-психологічної взаємодії між членами сім'ї, що відображає нормативно-ціннісну сферу. Це може впливати на нормальний соціально-психологічний розвиток людини, її повсякденну діяльність, що проявляється у виникненні та поглибленні моральної відчуженості, взаємної недовіри і ворожості серед членів сім'ї, а також у проявах брутальності та жорстокості у спілкуванні та взаємодії, що загрожує життю і здоров'ю людини.

2.2. Чинники фізичного насилля

Глибоке дослідження факторів, що призводять до фізичного насильства в родинях, є важливим кроком у розумінні та запобіганні цьому негативному явищу. Виявлення таких факторів допомагає розробляти ефективні стратегії і програми для захисту жертв та попередження випадків насильства в майбутньому.

Зовнішні та внутрішні фактори можуть взаємодіяти та підсилювати один одного в контексті насильства в родинях. Наприклад, негативні зовнішні умови, такі як стрес або економічні труднощі, можуть поглиблювати конфлікти в сім'ї та сприяти насильству. Тим часом, внутрішні фактори, такі як проблеми з психічним здоров'ям, схильність до алкоголю та наркотиків (що згідно ст. 67 ККУ попри виправдання агресорів у суді є обставиною, що обтяжує покарання, а не полегшує), також можуть стимулювати або посилювати насильство.

Розуміння цих факторів дозволяє розробляти цілеспрямовані програми підтримки та інтервенції для сімей, що перебувають у вразливому стані, а також сприяє формулюванню політик та законодавства, спрямованих на запобігання насильству в родинях та захист жертв.

Представники соціально-історичної теорії вважають, що головною причиною виникнення такої ситуації є домінуюча роль чоловіків у суспільстві, а також патріархальні культурні стандарти, що сприяють виникненню насильства. У документі ООН «Стратегія боротьби з насильством у сім'ї» відзначається, що корені насильства закладені в соціальній структурі та комплексі цінностей, традицій і поглядів, що стосуються гендерної нерівності. Узагальнюючи, можна поставити під сумнів достовірність тлумачень, які вбачають причини насильства в особистісних індивідуальних рисах. Таким чином, фактори насильства переносяться на соціокультурний рівень, де відбуваються суперечності у суспільній свідомості щодо взаємодії між чоловіком і жінкою та їхніми ролями у сім'ї [12].

У другому, системно-сімейному підході щодо вивчення чинників виникнення фізичного насилля, акцентується увага на походженні та формах конфлікту, вивчаються особливості взаємодії, динаміка спілкування та процеси вирішення суперечок у сім'ях. У цьому контексті насильство розглядається як дисфункція всієї системи, а не просто як наслідок індивідуальних психічних проблем одного з членів родини. В рамках цього підходу активно досліджуються різноманітні соціально-психологічні передумови деструктивного конфлікту. Науковці цієї теорії виділяють такі фактори, що визначають і направляють насильство на міжособистісному рівні соціальної взаємодії: бажання самоствердження за рахунок інших або використання їх для отримання певних переваг, прагнення знайти або підтвердити свою соціальну ідентичність, «добрі» наміри «врозумити», навчити жити або «показати істинний шлях». Такі батьки вважають, що дитині не потрібно догоджати, враховуючи її побажання, а свою жорстокість виправдовують розмовами про необхідність дисципліни та строгого виховання [12].

Теоретики індивідуально-психологічного підходу вивчення виникнення фізичного насилля аналізують генетичні та біологічні аномалії, які можуть спричиняти аморальні дії, зловживання забороненими речовинами, а також фізичні (сексуальні розлади) та психічні проблеми (зокрема хвороби нервової системи та психологічні травми з дитинства. Г. Шнайдер підкреслює важливість виховання у конфліктних сім'ях та інші недоліки у соціалізації, а також розбіжності в інтересах між батьками та дітьми.

На основі цих досліджень формується модель факторів, що призводять до конфліктів у сім'ях. До загальних кримінологічних чинників та супутніх явищ, що спричиняють сімейне насилля, відносять:

- зниження рівня життя та економічна нестабільність, що призводить до конфліктів між бажанням мати дітей і фінансовими можливостями;
- зменшення кількості доступних робочих місць та зростання безробіття у зв'язку з цим;
- поширення алкоголізму та наркоманії;

- презентація насильства та жорстокості через ЗМІ (через що виникає ефект десенситизації, а саме зниження рівня емпатії та співчуття в стосунку до насилля);
- збільшення індивідуалізму та відсутність соціальних ідеалів у суспільстві, що може призводити до морального спаду;
- зростання неофіційних шлюбів і розлучень, що призводить до меншої стабільності у сімейних відносинах;
- обмежена ефективність системи матеріальної підтримки для сімей та загальна матеріальна залежність жінок від чоловіків.

До цієї ж категорії чинників можна віднести роботу державних органів з обов'язаних профілактичних цілях впливати на неблагополучні сім'ї.

Окрім цього, як чинниками можливого виникнення фізичного насилля в сім'ї не слід не враховувати застарілі установи, стереотипи та розповсюджені сімейні стандарти, а саме розбіжності у вихованні дітей серед членів сім'ї, закриті життя за принципом «не виносити сварку за загальний осуд», самоствердження за рахунок принижень тощо [34].

Сімейне насилля є фактором соціального ризику, що сприяє поглибленню моральної та соціально-психологічної відчуженості, взаємній недовірі та ворожості між членами сім'ї, а також прояву жорстокості у взаємодії.

2.3. Причини збереження токсичних сімейних стосунків

Негативні стосунки з елементами насилля також називають токсичними. Через непорозуміння різних поколінь багато дітей у підлітковому віці усвідомлюють (або ж зростають у цьому середовищі без розуміння), що зустрічаються з токсичними стосунками з боку батьків. Усвідомлення приходить через встановлення емоційних розважань та аналізу на основі доступу до медіа чи впливу однолітків.

Зростання у токсичному середовищі з батьками суттєво впливає на психологічний стан дитини. Негативні взаємодії з токсичними порушують розвиток здорової самооцінки та почуття власної гідності. З часом ці негативні переконання можуть стати вкоріненими, що призводить до зниження самооцінки та впевненості в собі. Підліток починає вірити, що дійсно заслуговує на негатив з боку батьків, і така думка може мати далекосяжні наслідки для психологічного та емоційного благополуччя у майбутньому [37, 47].

Збереження токсичних стосунків між батьками та підлітками обумовлене різними факторами та причинами. Перш за все, на це впливають психологічні чинники у вигляді психоемоційної залежності підлітка від батьків чи прагнення задовольнити очікування щодо себе. Через це виникає терпимість до негативу з боку батьків та токсичної поведінки заради уникнення конфліктів та збереження родинної єдності.

Також існують деякі соціокультурні фактори, що з одного боку не викликають питань щодо їхньої моральної правильності, однак діють навіть в найгірших проявах чи ситуаціях. І це сприяє тому, аби підлітки підтримували токсичні відносини з батьками. Наприклад, норма поваги до старшого покоління або відсутність розвиненої культури висловлення власних потреб і емоцій.

Чинником збереження токсичних стосунків також виступає особиста прив'язаність підлітка та спроба у подальшому виправдати будь-який тип насилля з боку батьків. Раціоналізація та виправдання дій батьків може допомогти підлітку зменшити внутрішній конфлікт і зберегти позитивне уявлення про них, навіть у світлі їхньої токсичної поведінки. А повторне використання гасел типу «старалися, як могли» дозволяє підтримувати віру в те, що батьки, незважаючи на свої методи, діяли з найкращими намірами. Проте ця раціоналізація може також призвести до збереження негативного відчуття власної важливості та самооцінки. Якщо підліток постійно виправдовує поведінку батьків, він може відмовлятися від рефлексії щодо негативного

впливу цієї поведінки на своє емоційне та психологічне благополуччя. Отже, використання раціоналізації може бути корисним механізмом захисту від внутрішньої напруги, але важливо зберігати здорову дозу самокритичності та відкритість до рефлексії, щоб підтримувати позитивне відношення до себе та здорові стосунки з близькими [37, 50].

Економічні обставини також є однією з причин, що утримують токсичні стосунки між батьками та підлітками. Зокрема, підліток може залишатися у токсичних стосунках через фінансову залежність від батьків. Якщо вони не мають достатньої фінансової самостійності, то можуть відчувати себе вразливими і не відмовлятися від відносин з насиллям, оскільки не мають можливості самостійно проживати чи мати фінансову підтримку. З цим пов'язаний і страх лишитися без фінансової підтримки. Також сім'ї, що переживають економічні труднощі, можуть зберігати токсичні стосунки через відсутність альтернативних можливостей. Батьки та підлітки можуть вважати, що розрив відносин призведе до ще більших економічних труднощів або втрати підтримки.

Один з психологічних чинників, що сприяє збереженню токсичних стосунків між батьками та підлітками, це емоційна залежність. Проявляється вона зокрема в сентиментальності, терпимості і вірі на зміну поведінки батьків чи їхнє розуміння. Також підліток може боятися втратити зв'язок з батьками, навіть якщо він токсичний. Цей страх може виникати через почуття вини, обов'язку або боязні втратити підтримку. Не менш важливою, і водночас наслідком токсичних стосунків батьків та дітей є низька самооцінка. В силу досвіду та моральних установ підліток може переконатися, що не заслуговує на здорові та гармонійні стосунки, адже виріс у токсичному середовищі. Це в свою чергу призводить до відчуття безпорадності і втрати віри у власні здібності створювати здорові відносини.

В сучасному суспільстві однією з актуальних проблем є недостатня освіченість та небажання дізнатися про альтернативні моделі стосунків, особливо серед молоді. Багато підлітків можуть бути під впливом негативних

прикладів, які демонструють токсичні чи насильницькі стосунки, що призводить до формування у них перекручених уявлень про те, що є прийнятним у відносинах.

Відсутність досвіду здорових стосунків та відсутність прикладів позитивних взаємин можуть призвести до того, що підлітки вважатимуть токсичні стосунки нормою. Це може сприяти поширенню насильства у відносинах і впливати на їхні погляди на майбутні стосунки.

Тому важливо проводити освітню роботу серед молоді, вказуючи на здорові та поважні стосунки як норму, а також надавати доступ до інформації про альтернативні моделі взаємодії та ресурси для підтримки у випадку токсичних відносин. Це допоможе підліткам розуміти, що є вибір, та розвивати навички здорової комунікації та взаємодії у відносинах.

Усі ці фактори створюють перешкоди для підлітка в розриві токсичних відносин з батьками та утримувати їх у цих стосунках навіть у випадках, коли вони відчувають негативний вплив на своє емоційне та психічне благополуччя. Через що модель стосунків та виховання насильницькими методами досі зберігається в сучасних сім'ях.

2.4. Роль суспільства і медіа на пропаганду фізичного насилля

У сучасному світі, з його шаленим ритмом та нескінченним потоком інформації, медіа, як джерело знань, стали не просто необхідністю, але й неодмінною складовою повсякденного життя. Ці засоби комунікації та розваг перетворилися на наші головні знаряддя спілкування, навчання та розваг. Але, разом з цим, важливо розуміти, що невміле та неконтрольоване використання медіа призводить до серйозних проблем спотворення візерунку реальності. Особливо це стосується дітей та підлітків, що здебільшого проводять багато часу за комп'ютерними іграми або в соціальних мережах. Це може викликати в них відчуття невпевненості, бажання уваги та визнання, яке недостатньо задовольняється у реальному житті.

Зв'язок між медіа та виникненням фізичного насилля не є однобічним. Десенситизація в стосунку до насилля в соцмережах можуть провокувати виникнення насилля в домашньому колі як норми, однак водночас фізичне насилля з боку батьків змушує підлітка замкнутися в собі і «втекти» у віртуальний світ.

Роль суспільства та медіа у пропаганді фізичного насилля батьків до дітей може бути значною через кілька ключових аспектів. Перш за все, це формування та моделювання поведінки через поширення суспільством та медіа стереотипів про прийнятність фізичного покарання дітей. Наприклад, в масових медіа, у фільмах, телепередачах чи іграх можна спостерігати ситуації, де персонажі використовують фізичне насильство як засіб виховання. Це може створювати враження, що така поведінка є нормальною чи навіть ефективною. Суспільство може утверджувати соціальні норми, що виправдовують чи підтримують фізичне насильство у вихованні дітей. Наприклад, певні культурні чи релігійні переконання можуть сприяти прийняттю фізичного покарання як нормальної практики.

Медіа часто створюють ідеалізовані образи батьківства, де батьки виступають як авторитети, які мають право і обов'язок застосовувати будь які методи, в тому числі і фізичне насилля щодо своїх дітей. Коли медіа відображають фізичне насильство батьків як ефективний та прийнятний метод виховання, це може сприяти поширенню переконання, що така поведінка є нормою або навіть необхідною для виховання дітей.

Пропаганда фізичного насильства у масових медіа може впливати на формування стереотипів та нормативів в суспільстві щодо родинних відносин та способів виховання. Вона може створювати невірні уявлення про те, якими повинні бути стосунки між батьками та дітьми, і сприяти зростанню толерантності до використання насильства в цих відносинах.

Отже, медіа мають велику відповідальність у формуванні світогляду та цінностей суспільства. Важливо, щоб вони усвідомлювали наслідки своєї роботи та відображали позитивні, ненасильницькі методи виховання та

взаємодії в сім'ї, сприяючи таким чином створенню здорового та безпечного середовища для дітей.

Ці образи можуть впливати на сприйняття батьків та їхньої поведінки дітьми та суспільством загалом. Пропаганда фізичного насильства батьків може виявлятися у контенті масових медіа, таких як програми, статті, відео, де обговорюється ефективність та прийнятність фізичного покарання як засобу виховання. Це може впливати на думку громадськості та ставлення до цього явища.

В сучасному цифровому середовищі, де інформація легко доступна та швидко поширюється, велике значення надається верифікації контенту, особливо того, що стосується насильства. Використання фізичного насилля у вмісті без необхідних блокувань чи обмежень може мати серйозні наслідки, особливо у формуванні відносин між батьками та підлітками.

По-перше, неправдиве або перекручене зображення фізичного насильства може викликати паніку, тривогу та страх серед глядачів, особливо серед молоді. Це може призвести до психологічних травм, збентеження та негативного впливу на ментальне здоров'я, особливо у вразливих груп, таких як підлітки.

По-друге, використання фізичного насильства у вмісті без відповідних обмежень може викликати наслідки у реальному житті, особливо серед молоді, яка може відобразити подібну поведінку у власному житті. Це може поглибити конфлікти в сім'ї та створити негативне середовище для виховання.

Загалом, суспільство та медіа можуть створювати середовище, де фізичне насильство батьків до дітей виявляється як прийнятна чи навіть рекомендована практика. Це може впливати на індивідуальні та колективні переконання щодо виховання та взаємин у сім'ї, а також на культурні норми та цінності.

2.5. Наслідки фізичного насилля з точки зору жертви

Всі види насилля в сім'ї стають руйнівними для підлітка як жертви, особливо в період формування особистості та життєвої позиції.

Першим і найочевиднішим наслідком фізичного насилля є, безумовно, фізичні травми, а саме ушкодження, синці, переломи, подряпини, а також більш серйозні травми, такі як черепно-мозкова травма чи внутрішня кровотеча.

Насильство має низку наслідків і для психічного здоров'я людини. Діти та підлітки, що зазнали насильства, характеризуються низькою самооцінкою та відчуттям безнадійності. Жертви насилля переживають багато сильних і складних емоцій, таких як смуток, гнів, приниження, біль, самотність, розгубленість. Переживання тривалого або сильного стресу, засмучення або тривоги може сприяти агресивній поведінці по відношенню до себе або інших. Тривалий досвід насильства може сприяти виникненню тривожних розладів і розвитку депресії, а в крайніх випадках може призвести до самогубства. Дослідження HBSC (*Health Behaviour in School-aged Children*) вказує на те, що більша вираженість таких скарг, як нервозність, дратівливість, погані настрої, депресія та труднощі зі сном, є вищою серед підлітків, що зазнали насильства чи є його виконавцями, ніж серед учнів, які останнім часом не стикалися з насильством з боку однолітків. Крім того, насильство також впливає на соматичне здоров'я, збільшуючи ризик виникнення таких проблем зі здоров'ям, як загальне зниження імунної системи [17].

Батьки, що використовують вербальну агресію, можуть навчити свою дитину очікувати лише негативного ставлення від інших у майбутньому. Дитина може розвивати переконання, що вона менша за інших і може стати жертвою приниження з боку оточуючих. Вона може вважати, що заслуговує лише на погане ставлення і брати участь у токсичних відносинах, бо вважає, що це єдине, на що вона заслуговує.

Надмірно вимогливі батьки через маніпуляції та фізичне насилля можуть закласти схильність до трудоголізму в своїх дітях. Через що підліток відчуває, що ніколи не може задовольнити очікування своїх батьків і виставляє себе на постійний тиск, аби довести свою цінність. Таким чином виникає переконання, що успіх є єдиною міркою власної цінності. І навіть при досягненні успіху підліток не знаходить задоволення в своїх досягненнях, завжди думаючи, що

міг би зробити краще. Такий підхід призводить до постійного невдоволення собою та надмірної критичності.

Фізичне насильство, особливо в контексті сімейного оточення, має серйозні наслідки для жертв, зокрема на психічне та емоційне здоров'я. Жертви фізичного насильства можуть відчувати широкий спектр негативних емоцій та психологічних станів [17].

Страх, тривога та безпорадність є типовими відчуттями для жертв фізичного насильства. Ці емоції можуть виникати внаслідок постійної загрози та небезпеки, яку вони відчують у власному домі. Почуття вини також можуть бути наслідком маніпуляцій або вини, яку вони намагаються накласти на себе за наслідками насильства. Це почуття провини може бути спричинене різними факторами, включаючи внутрішні відчуття безпорадності, відчуття невдачі у захисті себе чи бажання врятувати родинний колектив. Підлітки також можуть відчувати провину через переконання, нав'язані їм аб'юзерами, або через стигматизацію, яка може виникати внаслідок насильства.

Довготривале досвідчення фізичного насильства може призвести до розвитку психічних проблем, таких як депресія, тривожні розлади та посттравматичний стресовий розлад. Ці стани можуть суттєво впливати на якість життя та загальний психологічний стан жертв.

Коли діти та підлітки переживають порушення емоційного зв'язку у родині, вони можуть виявляти агресивну поведінку як компенсаторну реакцію на відсутність турботи, прийняття, любові та уваги з боку батьків. Це може виникати через емоційне занедбання в сім'ї. Через відсутність достатньої підтримки від батьків, підлітки можуть відчувати себе покинутими та неприйнятими. Це сприяє накопиченню негативних емоцій, таких як роздратованість, образа та гнів. У таких випадках діти можуть виявляти агресивну поведінку як спробу виразити свої емоції, відновити контроль над ситуацією та захистити себе від подібних ситуацій у майбутньому. У таких випадках агресія виступає механізмом самозахисту, щоб запобігти можливим загрозам.

Отже, агресивна поведінка дітей у відповідь на порушення емоційного зв'язку в сім'ї може бути спробою звернутися до негативних емоцій та відновити втрачений контроль над ситуацією. Для розв'язання цього важливо надавати дітям підтримку, розуміння та допомогу у вирішенні їхніх емоційних потреб.

Втрачаючи у зв'язку з цим віру в майбутнє, жертви фізичного насилля мають проблеми з самореалізацією та зосередженням на навчанні чи власному розвитку. Стрес, тривога та почуття небезпеки, що виникають внаслідок насильства, можуть впливати на здатність підлітка концентруватися на навчанні та інших різних аспектах їхнього життя. Підлітки, що пережили насильство, можуть мати проблеми з увагою та пам'яттю, що може вплинути на їхній успіх у школі та навчанні. Крім того, втрата інтересу до життя може виникнути через емоційні та психологічні наслідки насильства, такі як депресія, втрата самовідчуття та низька самооцінка.

Для жертв фізичного насильства важливо мати доступ до психологічної підтримки та консультування для допомоги у вирішенні їхніх емоційних та психічних потреб. Професійна допомога може допомогти жертвам впоратися з травмою, зміцнити їх ресурси та забезпечити підтримку у процесі одужання.

РОЗДІЛ 3.

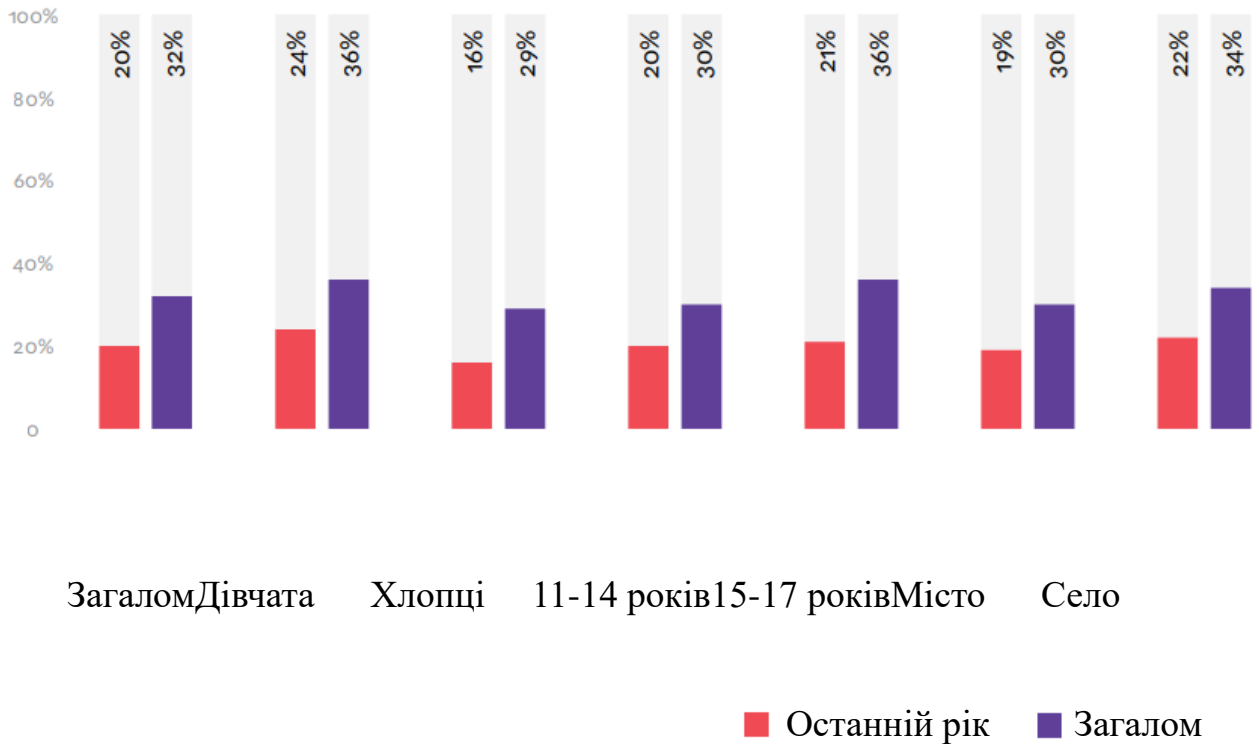
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ДОМАШНІМ НАСИЛЛЯМ, ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ПІДЛІТКІВ ТА ЗАПОБІГАННЯМ ЇЇ РОЗВИТКУ

3.1. Аналіз емпіричних досліджень та тематичні дослідження

Незважаючи на те, що рівень підліткової злочинності в останні роки знижується, спостерігається тенденція до збільшення кількості повторних злочинів. Згідно зі статистичними даними Інформаційного центру Міністерства внутрішніх справ Латвії, у 2010 році 15858 осіб скоїли злочини, з них 984 – це підлітки у віці від 14 до 18 років. 128 підлітків скоїли кримінальні правопорушення в стані алкогольного сп'яніння, 8 – під впливом наркотиків, 5 – через психотропні речовини. Це означає, що рівень кримінальних правопорушень збільшився за рахунок п'яних речовин (для порівняння: 2009 рік – 13% від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень підлітків; 2010 рік – 29,5%). Серед найбільш поширених кримінальних правопорушень, що вчиняються підлітками, слід назвати крадіжку – 512 випадків (з них: з квартир – 77, з торгових центрів – 168, з автомобілів – 11), умисне знищення або пошкодження майна – 125, грабежі – 42 випадки.

На прикладі статистики фонду «Даємо дітям силу» з Польщі (див. рис. 3.1.), як близької до України за менталітетом, можна наочно побачити тенденцію поширення насилля серед сімей. Однією з досліджуваних категорій є ті, хто зазнавав насильства (як фізичного, так і психологічного) з боку близьких дорослих (сім'ї або друзів). Майже третина опитуваних молодих людей (32%) мали такий досвід протягом життя, а протягом року, що передував рік перед опитуванням – п'ята частина респондентів (20%) [33, 39].

Рисунок 3.1. Статистика польських дослідників. Досвід насильства з боку близьких дорослих загалом та за статтю, віком та розміром населеного пункту проживання протягом життя та протягом року, що передував опитуванню, серед 11-17-річних.

Джерело: власний переклад таблиці. К Makaruk. Diagnoza przemocy wobec dzieci w Polsce. Fundacja „Dajemy Dzieciom Siłę”[33].

Як у випадку досвіду протягом життя, так і протягом останнього року, дівчата значно частіше ставали жертвами насильства з боку близьких дорослих, ніж хлопці (коли-небудь: 36% проти 29%, $p < 0,01$, а за останній рік: 24% проти 16%, $p < 0,01$). Упродовж життя про це значно частіше заявляли старші підлітки (11-14 років: 30% проти 15-17 років: 36%, $p < 0,05$), тоді як за останній рік статистично значущих відмінностей не було. Це означає, що більша частка тих, хто зазнає насильства частка тих, хто зазнав насильства, серед старших підлітків, ймовірно, пов'язана з накопиченням досвіду з віком. Розмір

населеного пункту проживання не суттєво не диференціює досвід насильства з боку близьких дорослих.

Категорія насильства з боку близьких дорослих складалася з компонентів фізичного та психологічного насилля. Останнє було операціоналізовано як приниження або образи. Категорія фізичного насильства складалася ще з двох індикаторів – отримання ударів або стусанів, а також регулярне фізичне покарання.

Натомість, у порівнянні з польськими даними, представники організації ООН, що проводили дослідження щодо насилля в українському суспільстві, виявили, що майже половина, а саме 44% населення України зазнали насилля в сім'ї впродовж свого життя, причому 30% потерпали від нього у дитячому віці. Близько половини тих, хто зіткнувся з насиллям у дитячому віці, потерпають від нього і в дорослому віці. Згідно статистики жінки стають жертвами насилля у дорослому віці (33% проти 23% чоловіків), а чоловіки – у дитячому (34% проти 27% жінок). Дане дослідження проводилось у період з листопада по грудень 2009 року, і під час нього було опитано 1800 громадян від 18 років. У зв'язку з погіршенням рівня життя та психологічних травм, завданих війною та стресом, за останні 2 роки ці показники могли стати ще більш невтішними.

Згідно даних, 35% українців зіткнулися з психологічним насильством, що включало в себе постійні приниження та контроль. 21% випадків стосувалися фізичного насильства, яке включало в себе побиття, а також обмеження в рухах, зв'язування та примусове стояння в нерухомому стані. 17% випадків зізналися у досвіді з економічним насильством, що охоплювало примус до детального звітування за кожні витрати, незаконне відчуження майна чи його умисне знищення. Тільки 1% опитаних зазнали сексуального насильства, що включало в себе примусовий статевий акт. Однак, через застарілі упередження та часте звинувачення жертви, цей відсоток може бути вищим. Адже згідно досліджень, саме сексуальне насилля є найбільш прихованим через сором і побоювання осудження, особливо якщо насилля було скоєне в стосунку до хлопців.

Для порівняння загальної ситуації в Європі також слід використати дані опитування 2000 року в Данії, в якому брало участь 12 028 дорослих у віці 16+. Результати також вказали на перевагу жертв насилля чоловічої статі над жіночою, однак не в дитячому віці, як згідно українських даних, а у віці 16-24 роки. Жінки, що зазнали фізичного насилля, значно частіше оцінювали свій стан здоров'я як і повідомляли про тривогу, депресію і біль у шлунку, ніж жінки, які не зазнали насильства. Чоловіки-жертви фізичного насильства значно частіше повідомляли лише про біль у шлунку, ніж чоловіки, що не постраждали від насилля.

Наступні статистичні дані для аналізу ситуації поширення насилля стосуються грудня 2014-травня 2015 року Всеукраїнського дослідження «Громадська думка з питань насильства стосовно дітей». У першій фазі дослідження грудня 2014 року, було аналізовано соціальні установки громадян України 18+ років, стосовно насилля до дітей та їхнього досвіду у дитинстві. Для цього було опитано 1800 учасників дослідження з 110 різних населених пунктів України (див. табл. 3.1).

Слід зазначити, що у Луганській та Донецькій областях опитування проводилося тільки на територіях, що на той момент перебувають під контролем української влади. У другій фазі дослідження лютого-квітня 2015 року вивчався досвід дітей у віці від 12 до 17 років щодо зазнання насилля. Об'єктом дослідження стали учні 6-11 класів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів та ВНЗ України. Загалом було опитано 1800 дітей у 120 навчальних закладах (Додаток А).

Слід також зазначити, що через війну, починаючи з 2014 і тим більше 2022 року, явище фізичного насилля лиш зростає. Це обумовлюється зниженням рівня якості та задоволеності життям, як і психологічними травмами, викликаними негативним травмуючим досвідом, що потім може як наслідок вилитися в прояві фізичного насилля до дітей та підлітків.

Таблиця 3.1.

Результати опитування громадської думки з питань насильства щодо дітей» згідно досліджень проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні»

	Школярі віком 12-17 років	Дорослі 18+	Дорослі 18-29
Фізичне насилля	27%	63%	60%
Свідки фізичного насилля	73%	38%	29%
Фізичне і психологічне насилля	19%	44%	40%
Зазнавали хоча б одного із видів насилля	65%	89%	85%
Зазнавали всіх видів насилля	4%	5%	4%
Не зазнавали жодного виду насилля	35%	11%	15%

Джерело: розроблено автором на основі [18] та (Додаток А).

Загалом, згідно результатів, 65% дітей та підлітків за життя зазнали принаймні одного виду насилля, серед них 45% опитуваних хлопців та 55% дівчат, приблизно рівномірно розподілених по віковим категоріям. Серед всіх видів насилля 27% дітей зазнали фізичного насилля в родині. Зокрема, це було змушення стояти нерухомо у кутку в якості покарання, тягання за волосся, покарання ударами ременем або лозиною та замикання на самоті у приміщенні.

Натомість свідками різних видів прояву фізичного насилля стало аж 73% опитуваних, в тому числі поза школою, а саме ситуацій, коли вчитель піднімає руку на дитину через незнання. Серед цих 73% свідків 34% з них самі є жертвами фізичного насилля. Непряма віктимізація досліджувалася за допомогою запитань про дві ситуації – бути свідком насильства між батьками або опікунами та свідчення насильства з боку батьків/опікунів по відношенню до іншої дитини [18].

Статистика виділяє окремі випадки у сім'ях, аби дослідити міфи щодо насилля, наприклад щодо високої розповсюженості фізичного насилля у неповних сім'ях. Згідно даних, 21% дітей в Україні живуть у неповних сім'ях, і порівнявши цей відсоток з тими дітьми, що стикалися з різними формами насильства, можна помітити, що діти з повних сімей досить мало відстають за цим показником в порівнянні з дітьми з неповних сімей. Натомість у сім'ях, де фінансове становище оцінюється як низьке, випадки насильства виявляються частіше, ніж у сім'ях, які сприймають свою матеріальну ситуацію як задовільну чи високу.

Загалом, спостерігався високий рівень прийняття фізичного насильства як методу виховання. Більшість опитаних дорослих, аж 68%, повідомили, що майже всі їхні знайомі, хто має дітей, іноді можуть застосовувати фізичне покарання для виховних цілей, включаючи ляпаси по сідниці. Приблизно половина респондентів, або 48%, вважає, що традиційні методи виховання, такі як стояння в кутку, є ефективними та перевіреними з часом, тоді як ще 32% вважають, що фізичне покарання є необхідною складовою виховання дітей у сім'ї.

Додатково, понад половини респондентів, а саме 52%, визнали, що на їхню думку заслуговувалина фізичне покарання, як це було застосовано до них у дитинстві. У той же час лише 20% дітей вважають, що заслуговують на фізичне покарання (див. табл. 3.1.).

Дослідження також показують, що ймовірність насильства в сім'ї з алкогольною проблемою вдвічі вища, ніж у сім'ях без такої проблеми. Поліцейська статистика свідчить, що майже 70% осіб, проти яких працівники поліції втручаються у зв'язку з насильством у сім'ї – це люди, що перебували під впливом алкоголю в момент завдання шкоди своїм близьким [18].

Узагальнюючи висновки з отриманих даних, можна констатувати, що проблема фізичного насилля в стосунку до підлітків залишається актуальною не лише в українському суспільстві, а й у Європі загалом, і ці показники досі становлять великий відсоток. Високий рівень толерантності до застосування

фізичного покарання, як виховного методу, відображається в думках більшості дорослих, які вважають його ефективним та прийнятним. Ці погляди відображають певну культурну та соціальну норму, яка може бути закріплена в сімейному середовищі та впливає на підлітків через приклад дорослих [34].

Важливо враховувати, що фізичне насильство має серйозні негативні наслідки для психічного та фізичного здоров'я підлітків, включаючи психологічні травми, низьку самооцінку, агресивну поведінку та інші проблеми. Тому важливо підтримувати та сприяти альтернативним методам виховання, що ґрунтуються на повазі до прав та гідності дітей, а також на підтримці позитивних та здорових форм міжособистісних відносин у сім'ї та суспільстві в цілому [32, 24].

Серед альтернативних методів виховання можна виділити такі підходи, як позитивне підкріплення, співробітництво та діалог, встановлення чітко окреслених меж та правил, моделювання позитивної поведінки, сприяння самостійності та відповідальності. Ці методи сприяють розвитку в дітей та підлітків самоповаги, емоційного і соціального інтелекту, а також допомагають у виробленні конструктивних стратегій вирішення конфліктів.

Підтримка альтернативних методів виховання також сприяє формуванню позитивних міжособистісних відносин у сім'ї та суспільстві загалом. Вона сприяє розвитку взаємоповаги, толерантності та емпатії, що є основою здорових та гармонійних відносин. Такий підхід створює сприятливе середовище для росту та розвитку кожної особистості, сприяючи створенню більш безпечного та благополучного суспільства.

Тематичні дослідження та аналіз статистичних даних щодо фізичного насильства в сім'ї стосовно підлітків є важливими засобами для розуміння та вирішення проблеми насильства в сімейному середовищі. Ці дослідження дозволяють виявляти тенденції, визначати чинники, що впливають на поширення насильства та його наслідки для підлітків, та розробляти ефективні програми та стратегії запобігання насильству.

Аналізуючи проблему насильства в сім'ї стосовно дітей, важливо відзначити, що насильство має тенденцію до самовідтворення. Хоча на перший погляд може здатися, що ті, хто пережили насильство, не здатні до його здійснення, насправді пережите насилля часто провокує злочинну поведінку та насильницькі дії. Діти, що переживають в сім'ї знехтування, приниження, зневагу та покарання, відчують страждання, і потім можуть відтворити ці вчинки у власній сім'ї, з своїми власними дітьми, стаючи самі насильниками.

Аналіз раніше наведених статистичних даних дозволяє краще зрозуміти масштаби проблеми фізичного насильства в сім'ї серед підлітків, їхні особливості та контекст, в якому вона відбувається.

Частота випадків фізичного насильства може варіюватися в залежності від різних чинників, таких як культурні та соціальні умови, економічний статус, освіта та інші. Аналіз цих даних допомагає виявити основні тенденції, що притаманні конкретному суспільству або групі.

З'ясування характеристик жертв і агресорів, таких як вікові та гендерні особливості, дозволяє нам краще розуміти, хто найбільше піддається ризику та які групи населення потребують найбільшої уваги та підтримки.

Аналіз факторів ризику та захисних аспектів допомагає виявити чинники, які сприяють поширенню або запобіганню фізичного насильства. Це дозволяє нам розробляти та впроваджувати ефективні програми та інтервенції для попередження насильства та захисту потенційних жертв.

У цілому, аналіз статистичних даних є важливим етапом у розумінні проблеми фізичного насильства в сім'ї серед підлітків і формуванні стратегій та програм для її подолання.

Тенденції щодо насильства з боку близьких дорослих відрізняються для фізичного та психологічного насильства. Рівень фізичного насильства зменшився порівняно з опитуванням 2018 року з 33% до 24% (за все життя) та з 20% до 10% (за минулого року), що є значною позитивною зміною. Порівняння з 2013 роком є обмеженим через певні відмінності в методології, але наявні дані дозволяють зробити висновки що це довгострокова тенденція до зменшення

поширеності фізичного насильства. Масштаби психологічного насильства, з іншого боку психологічного насильства, з іншого боку, залишається на однакововисокому рівні впродовж трьох послідовних випусків опитування.

Аналіз цих даних дозволяє зрозуміти масштаби проблеми та її вплив на підлітків, ідентифікувати групи ризику та розвивати спрямовані на них програми попередження та інтервенції. Крім того, ці дослідження можуть бути використані для моніторингу та оцінки ефективності заходів, спрямованих на зменшення фізичного насильства в сімейному середовищі.

Завдяки детальному розгляду дослідженню проблеми насилля у сім'ях в стосунку до підлітків та дітей можна виділити основні деталі та особливості, виявлені в аналізі щодо поширення насилля. Варто заключити, що 27% підлітків (див. таблиця 3.2) у віці 12-17 років зазнали фізичного насилля з боку батьків. Завдяки експертизі підтвердилася гіпотеза щодо взаємозв'язку поширення випадків насилля в сім'ї та сімейним фінансовим достатком [17].

Таблиця 3.2

Залежність між достатком та поширенням випадків фізичного насилля

	Нам ледь вистачає грошей на	Намвистачає грошей на їжу, але купувати одяг уже важко	Намвистачає грошей на їжу та одяг, імижемо дещовідкла ти	Миможемо дозволити собі купувати дорогі речі	Миможемо дозволити купувати собі все, що захоче мо	Загалом
Хоча б інколи зазнавали фізично го насилля	70%	40%	29%	22%	17%	27%

Джерело: розроблено автором на основі [17] і (ДодатокБ).

Також завдяки детальному аналізу було виявлено, що середовище, де діти частіше зазнають насильства, це міста з населенням понад 500 тисяч осіб. Щодо видів насильства, фізичне насильство зазнавали 26% дітей з сіл та міст до 500 тисяч, порівняно з 33% дітей з великих міст (див. табл. 3.3). Також важливо відзначити, що відсоток підлітків, що зазнали будь-якого виду насильства і проживають у великих містах, вищий за загальний середній показник. Отже, діти частіше стикаються з насильством саме у великих містах, ніж у селах. У містах до 500 тисяч діти зазнають насильства рідше, за винятком фізичного насильства, що частково підтверджує теорію щодо залежності величини населеного пункту від поширення фізичного насилля в стосунку до підлітків.

Таблиця 1.3

Залежність між величиною населеного пункту та поширенням випадків фізичного насилля

	Село	Місто до 500 тис. жителів	Місто більше 500 тис. жителів	Загалом
Хоча б інколи зазнавали фізичного насильства	26%	26%	33%	27%

Джерело: розроблено автором на основі [17] і (ДодатокВ).

На основі результатів дослідження регуляції поведінки за допомогою Фрейбурського багатофакторного опитувальника (FPI) можна проаналізувати різницю в поведінці підлітків, яким притаманні делінквентні схильності (Додаток Г). Серед опитуваних виявлено високий рівень загальної спонтанної агресивності, що свідчить про помірний самоконтроль та імпульсивність. Можливо, це пов'язано з недостатньою соціалізацією та невмінням або небажанням делінквентів стримувати або відкладати задоволення своїх бажань.

У тих, хто має делінквентну поведінку, спостерігався сильний потяг до гострих емоційних переживань. Відсутність таких емоцій викликав почуття нудьги. Такі підлітки мають велику потребу у стимуляції та збуджуючих ситуаціях, через що будь-яке очікування задоволення своїх потреб стає для них невитриманим. Вони прагнуть задовольнити свої бажання негайно, не роздумуючи про наслідки своїх дій, тож часто діють імпульсивно та бездумно. Такі люди не намагаються вчитися на власному досвіді, тому вони знову й знову стикаються з однаковими чи схожими проблемами.

За даними шкали драгівливості було виявлено високий фон драгівливості практично у всіх опитуваних підлітків. Це свідчить про недостатню саморегуляцію психічних станів, делінквенти часто не можуть працювати, адже це потребує свідомої напруги, високого рівня контролю за своїми діями, вольових зусиль, концентрації, зібраності. Ситуації з великим ступенем невизначеності вони переносять погано, розцінюючи їх як ті, які складно подолати. Делінквенти легко губляться, піддаються емоціям та потрапляють у відчай. Гостро переживаючи свій неуспіх, можуть поряд з ауто агресивними реакціями виявляти ворожість стосовно оточуючих. Конфліктна поведінка зазвичай обирається формою захисту від переживань, які травмують особистість. Риси демонстративності поєднуються із прагненням до виходу з кола широких соціальних контактів.

Делінквенти схильні до непостійності, що проявляється в ухиленні від виконання своїх обов'язків, ігноруванні загально визнані правила, небажанні дотримуватися суспільних вимог і культурних норм, зневажливому ставленні до моральних цінностей на користь власної вигоди, нечесності та брехні.

За результатами дослідження виявлено також низький рівень комунікабельності делінквентів. Це свідчить про такі їхні риси, як холодність та формальність у міжособистісних стосунках. Вони уникають близькості, не цікавляться життям інших, підтримують лише зовнішні форми стосунків.

Зафіксований високий рівень агресивності свідчить про моральну неповноцінність і відсутність вищих соціальних почуттів у делінквентів. Почуття гордості, обов'язку, любові, сорому є для ними абстрактними та неприйнятними. Вони байдужі до похвали і покарання та нехтують обов'язками і морально-етичними нормами.

Попри бурхливі афекти при виникненні бажань, при аналізі виявлено, що бажання у делінквентів досить нестійкі. Раніше готові на все для задоволення своєї пристрасті, вони можуть раптом стати холодними, байдужими або жорстокими. Особам з делінквентною поведінкою приносить особливе задоволення демонструвати свою владу, змушувати страждати близьких людей, розташування яких вони ще зовсім недавно так посилено домагалися.

Вектор поведінки, вчинків та дій у делінквентів визначають крайній егоїзм і самолюбство. Щоб задовольнити свої власні бажання, вони готові витратити багато сил і енергії, але не вважають за необхідне виконувати свої зобов'язання перед іншими людьми.

Високі бали за шкалою сором'язливості вказують на нерішучість і невпевненість в собі. Це означає, що делінквенти все ж мають схильність уникати ризикованих ситуацій, несподівані події зустрічають із занепокоєнням, і імовірно, від будь-яких змін чекають тільки неприємностей. Однак, це може не проявлятися у житті, а існувати лише в фантазіях делінквентів.

Більшість підлітків-делінквентів проявляють екстравертність, що виражається в амбіційності, активності, бажанні бути визнаними в суспільстві, прагненні до лідерства, встановленні контактів без всіляких труднощів та охочих виступах у лідерських ролях у взаєминах з іншими.

Загалом, показники емоційної лабільності у делінквентів перебувають на середньому рівні. Ті, хто мають високі оцінки за цією шкалою, можуть знаходитися у стані дезадаптації, тривожності, втрати контролю над своїми бажаннями та потягами. Натомість, ті, хто мають низькі оцінки за цією шкалою, не мають схильності до фантазування, мислять доросло та адекватно, вони

керуються своїми цінностями, матеріалізмом, і не роблять нічого без особистої вигоди.

Проте важливо зауважити, що у делінквентів немає чітко вираженої акцентуації на фемінність чи маскуліність. Чоловічі та жіночі риси делінквентності у них виявляються однаковою мірою.

Вивчення динаміки стосунків у контексті проблеми насильства є викликом через кілька факторів, що ускладнюють проведення досліджень.

По-перше, для розуміння взаємозв'язків між стосунками та насильством потрібні знання з різних галузей психології, соціології та інших суміжних наук. Розробка дослідницького плану вимагає глибокого розуміння цих дисциплін та ретельного аналізу кожної змінної, що може впливати на динаміку стосунків та поширення насильства.

По-друге, складність набору дослідницьких груп також є важливим аспектом. Проведення досліджень у сімейних або інших близьких соціальних групах може стати викликом через чутливість теми та складність отримання достовірної інформації від учасників. Важливо забезпечити конфіденційність та безпеку учасників досліджень, а також знайти ефективні методи збору даних, які б відображали реальну ситуацію, але не порушували приватність та безпеку учасників.

Так, врахування цих складнощів є надзвичайно важливим аспектом при проведенні досліджень про насильство у відносинах серед підлітків. Дослідження повинні бути ретельно сплановані та організовані з урахуванням різних аспектів, що впливають на динаміку стосунків у цьому віці.

Розробка плану дослідження потребує глибокого розуміння психологічних, соціальних та культурних аспектів підліткового періоду, а також врахування різноманітних факторів, що впливають на поведінку та емоційний стан підлітків у відносинах з батьками, ровесниками та іншими членами сім'ї та спільноти.

Важливо також мати на увазі складність набору дослідницької групи, зокрема враховувати різницю в індивідуальних характеристиках, соціальних статусах та культурних особливостях учасників дослідження. Це допомагає забезпечити репрезентативність та достовірність отриманих результатів.

Враховання цих аспектів сприяє розумінню та ефективному вирішенню проблеми насильства у відносинах серед підлітків шляхом розробки та впровадження цільових програм та інтервенцій, спрямованих на попередження таких випадків та надання підтримки потенційним жертвам.

Після аналізу та вивчення проблеми виникнення делінквентності, насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми можна зробити наступні висновки. Насилля в сім'ї, що формує делінквентну поведінку, часто виникає внаслідок кризових ситуацій у сім'ї, втрати моральних цінностей та відсутності ефективного механізму захисту дітей і є серйозною проблемою, яка потребує негайного уваги та втручання. Фактори, які сприяють насильству у сім'ї щодо дітей, включають соціально-економічну ситуацію, втрату моральних цінностей, неефективний правовий захист та відсутність підтримки для жертв. Криза в сім'ї сприяє збільшенню випадків насильства, жорстокого поводження та поширення делінквентної поведінки серед підлітків. Руйнування традиційних моральних норм та втрата фундаментальних цінностей підштовхує до насильства, що може призвести до зруйнування моральності та розриву відносин у сім'ї.

Перш за все суспільство, що прагне до високих загальнолюдських цінностей, повинне не допускати проявів насильства та жорстокого поводження з дітьми у сім'ї та поважати їхні потреби. Необхідно створити мережу установ для допомоги жертвам сімейного насильства та їх подальшої інтеграції у суспільство. Для боротьби з насильством у сім'ї щодо дітей необхідна співпраця державних та громадських організацій у наданні допомоги та соціально-правового захисту. Важливо забезпечити доступ до медичної, юридичної, психологічної та соціальної допомоги для всіх дітей, які зазнали насильства у сім'ї.

3.2. Механізми перенесення насильства з сім'ї в життя підлітків

Механізми перенесення насильства – це психологічні механізми, за допомогою яких особа, що була свідком або жертвою насильства, може відтворити чи повторити це насильство у своєму житті. Механізми перенесення насильства з сім'ї в життя підлітків включають різні аспекти, зокрема ідентифікація і спроба відтворення поведінки агресора, несвідоме наслідування через відсутність прикладів альтернативної поведінки, виявлення агресії через посттравматичний розлад чи спосіб психологічної оборони [6, 47-69].

Під впливом різноманітних факторів, таких як загальна байдужість до виховання, втома або особисті труднощі, може виникнути відчуття емоційної віддаленості, що виявляється у відхилі та неприйнятті дитини. Така негативна поведінка батьків призводить до невинного звуження потреб дитини, зокрема щодо емоційного зв'язку та безпеки. Це може призвести до часткового або навіть повного припинення розвитку емоційних здібностей та постійної прив'язаності до інших осіб. Відомо, що дитина, яка відчуває соціальну незахищеність та перебуває у стані тривоги через проблеми міжособистісних відносин у сім'ї, використовує ряд захисних стратегій для збереження залитої емоційної системи. До найпомітніших з них належать прояви агресивності та відчуття втечі від соціальних взаємодій, що можуть проявлятися у прийнятті пасивної, відстороненої позиції та сприяти подальшому розвитку делінквентної поведінки. [4, 42].

Агресори можуть використовувати насильство над дітьми як спосіб підкорення свого партнера. У цьому випадку можна виділити чотири види дій. Серед них: умисне заподіяння фізичних травм дітям, яке розглядається як спроба здобуття контролю над жертвою (наприклад, приховування та ізоляція дитини, погрози травмування дитини з метою змусити жертву слухатися); випадкове заподіяння травм дітям під час атаки на партнера, коли дитина невинно опиняється поблизу під час конфлікту (наприклад, штовхання матері з дитиною на руках; дитина травмується, намагаючись зупинити напад

агресора); створення середовища, де діти стають свідками насильства або його наслідків. [31, 171-173].

Дослідження показують, що спостереження за домашнім насиллям може мати такий самий вплив на психіку дитини та підлітка, як і особистий досвід фізичного чи сексуального насилля. Незалежно від того, що говорять кривдники чи жертви, діти часто стають безпосередніми свідками фізичного чи психологічного насильства або дізнаються про нього опосередковано, підслуховуючи епізоди бійки чи спостерігаючи його фізичні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень та знищеного майна. Також механізмом впливу та перенесення насилля є використання дітей для контролю над партнером, який чинить насильство, як під час стосунків, так і після розлучення, незважаючи на завдану дітям шкоду.

У сім'ї, де панує насильство, не задовольняються основні потреби дітей у близькості, безпеці, розумінні, у тому, щоб їх хтось обіймав і відчував любов. Коли дитина намагається висловити ці потреби, вона страждає від наслідків у вигляді агресії та відторгнення. Насилля в сім'ї порушує стабільність та безпеку, що є основними чинниками, що забезпечують психологічний комфорт дитині.

Коли дитина намагається висловити свої потреби у близькості, безпеці та розумінні, вона може стикатися з агресією та відторгненням з боку насильного члена сім'ї. Це може викликати в дитині важкі емоційні реакції, такі як гнів, страх, горе, самотність, відчуття покинутості, шкода та відчуття несправедливості[4, 45].

Гнів і злість, як природні емоції, є важливими частинами емоційного досвіду кожної людини. Проте, у багатьох випадках дорослі можуть сприймати ці емоції як негативні, особливо коли вони виражаються дітьми. Це може бути пов'язано зі стереотипами щодо виховання, які вважають гнів та злість ознаками поганої поведінки або непокори. Діти, які виражають ці емоції, можуть бути покарані за їх виявлення, що призводить до того, що вони починають приховувати свої справжні почуття або відчувають суперечливість у відносинах зі своїми батьками.

Результати досліджень різних авторів вказують на зв'язок між відсутністю злагоди у шлюбі та поведінковими труднощами у дітей. Найбільш поширеними зовнішніми проявами є агресивність, погана поведінка та правопорушення. Аналіз гіпотези про те, що повторювані конфлікти між батьками можуть бути важливим механізмом, що лежить в основі підвищеної агресивності дітей, дав важливі результати та висновки.

Було висунуто гіпотезу, що емоції та підвищений рівень збудження, опосередкований гнівом у взаємодії між батьками, можуть впливати на підвищену агресивність за певних умов та у певних дітей. Також було підтверджено існування зв'язку між рівнем збудження, когнітивними функціями та агресією. Виявлено, що спостереження за гнівною поведінкою дорослих впливає на підвищення рівня збудження у дітей, але ймовірність переходу підвищеного рівня збудження в агресію залежить від конкретної форми виробленого гніву.

Батьки часто недооцінюють своє впливове становище або інтерпретують його неправильно, через що заради підсилення влади над підлітком застосовують насилля. В результаті, намагаючись зміцнити своє становище у процесі виховання дітей, батьки вдаються до прийомів пригноблення, що призводить до відчуття безпорадності у дітей та знижує їхню самооцінку; хвалять себе та зневажають інших, що сприяє розвитку у дитини хвалькуватості та відсутності критичного мислення про себе та свою поведінку; намагаються «купити» слухняність дитини подарунками чи обіцянками, що згодом веде до формування у дитини корисливого підходу до життя та бажання знаходити вигоду в усіх ситуаціях [4, 43].

Усі ці механізми взаємодіють між собою та можуть підсилювати ефект перенесення насилля з сім'ї в життя підлітків. Для запобігання цьому необхідно розвивати програми психологічної підтримки та соціальної адаптації для сімей та підлітків, а також пропагувати альтернативні методи виховання та вирішення конфліктів, особливо – уміння вести діалог та йти на компроміси.

3.3. Психологічні та соціальні наслідки пережитого насильства в сім'ї

Пережите насильство в стосунку до підлітка в сім'ї несе за собою серйозні психологічні та соціальні наслідки, які впливають на всебічний розвиток особистості та поведінку. Піддавання насильству в дитинстві може мати серйозні наслідки для розвитку підлітка та його майбутнього життя. Це може призвести до підвищення вразливості до різних соціальних, емоційних та пізнавальних проблем, а також збільшити схильність до небезпечної поведінки, такої як зловживання наркотиками та передчасний початок статевого життя [30].

Підлітки, що пережили насилля в сім'ї, можуть відчувати себе відокремленими та ізольованими від інших, що призводить до відчуття самотності та відсутності підтримки. Досвід фізичного насилля ускладнює необхідну для здорової соціалізації адаптацію до середовища, особливо в школі чи інших громадських місцях. Окрім цього, підлітки, що стикаються з проблемою фізичного насилля в сім'ї, мають підвищений ризик розвитку делінквентної поведінки, такої як агресія, крадіжки, використання наркотиків та алкоголю тощо.

Існують декілька механізмів, які пояснюють цей зв'язок між пережитим насильством у сім'ї та делінквентною поведінкою підлітків. Зокрема, втілення наслідуваної моделі поведінки, яку вони бачили вдома, в життя або пошук зняття психологічного дискомфорту через прояви делінквентної поведінки [3].

Підлітки, які відчуються відокремленими та ізольованими через насильство в сім'ї, можуть шукати приналежність та підтримку серед однолітків з аналогічними проблемами, що може призвести до участі у делінквентній поведінці.

Психологічні наслідки включають різноманітний спектр психічних проблем, такі як тривожність, депресія, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), низька самооцінка, відчуття безпорадності та покинутості. ПТСР у свою чергу проявляється зокрема в відновлювальних про травматичний досвід

спогадах чи снах, що сприяє розвитку параної та панічних атак. Або ж навпаки: підліток може намагатися уникати будь-якого нагадування про травматичну подію, включаючи розмови, місця або людей, які пов'язані з цією подією. Також виникає відчуження від інших людей, відчуття втрати зв'язку зі світом навколо через боязнь довіряти. Жертви насильства можуть також мати складнощі у встановленні стосунків, проявляти агресивну або уникати взаємодії з іншими.

Соціальні наслідки включають відчуття відчуження від оточуючих, соціальну ізоляцію та втрату довіри до інших людей. Жертви насильства можуть також мати проблеми з навчанням або працевлаштуванням через відсутність підтримки та емоційну нестабільність. Крім того, насильство в сім'ї може переходити з покоління на покоління, порушуючи здоров'я та розвиток дітей, які виростають у таких умовах.

Такі проблеми, як моральні та депресивні розлади, галюцинації, зниження продуктивності та інші психічні та медичні стану, можуть виникати внаслідок довготривалого або систематичного досвіду фізичного насильства. Відомо, що насильство в сім'ї чи в інших контекстах може спричинити серйозний стрес, який може призвести до розвитку різних психічних та фізичних захворювань.

Медичні наслідки також можуть бути серйозними, оскільки фізичне насильство може призвести до травм, переломів кісток, ушкоджень внутрішніх органів та інших тілесних ушкоджень. Поміж жінок, насильство може спричинити захворювання, що передаються статевим шляхом, а також породження комплікацій вагітності та розвитку психічних проблем.

Застосування насильства в ранньому віці може також мати серйозні наслідки на майбутнє фізичне та психічне здоров'я дітей, зокрема сприяти розвитку агресивної поведінки та інших соціально-адаптаційних проблем. Тому важливо вживати заходів для попередження та усунення фізичного насильства в родинях та сприяти створенню безпечного та підтримуючого середовища для всіх членів суспільства [4, 91].

Окрім прямих ознак різні види насильства, що спостерігаються у підлітків, можуть мати різні психосоматичні наслідки. Наприклад, діти можуть зазнавати ожиріння або, навпаки, раптово схуднути через порушення апетиту. Під впливом емоційного (психічного) насильства часто спостерігаються шкірні висипання та алергічні реакції, а також проблеми зі шлунком, наприклад виразка. Нерідко в дітей розвиваються нервово-психічні захворювання, такі як тики, заїкуватість, енурез (нетримання сечі) або енкопрез (нетримання калу), іноді призводячи до потреби у медичній допомозі через випадкові травми чи отруєння.

Підлітки, що стають жертвами жорстокого поводження та зневажливого ставлення, зазнають психічної травми, що визначає їхні особистісні, емоційні та поведінкові риси, які негативно впливають на подальше життя. Ці діти можуть стати агресивними, а їхня агресія найчастіше спрямовується на більш слабких, таких як молодші діти або тварини. У деяких випадках вони стають надмірно пасивними та неспроможними захистити себе. Обидва ці стани можуть порушити їхні взаємини та спілкування з однолітками. Наприкінці, у занедбаних дітей та підлітків може з'явитися потреба у приверненні уваги шляхом нестандартної поведінки [6, 48].

3.4. Можливості запобігання делінквентної поведінки підлітків, що зіштовхуються з фізичним насильством в сім'ї

Підлітковий вік є найбільш чутливим та важливим для формування самосвідомості, вміння бачити себе у світі та світ навколо себе, інтересу до своєї особистості та самовдосконалення. Саме в пізньому підлітковому віці, що межує з ранньою юністю, людина вперше замислюється про ідеали, цінності та сенс життя.

Профілактика та раннє запобігання розвитку делінквентної поведінки важливі з кількох причин. По-перше, на цьому етапі формується особистість та система цінностей, тому позитивне впливання оточення може допомогти

підліткам зберегти моральні та етичні норми. По-друге, у цьому віці особливо важливо виявляти та ліквідувати можливі проблеми у поведінці, які можуть привести до негативних наслідків у майбутньому.

Родина, школа та соціальне оточення грають ключову роль у вихованні підлітків і забезпеченні їхнього психологічного комфорту та безпеки. Важливо створити сприятливу атмосферу довіри та взаєморозуміння, де підлітки можуть відчувати підтримку та розуміння. Такий підхід сприяє позитивному розвитку особистості та допомагає уникнути делінквентної поведінки.

Профілактика делінквентної поведінки передбачає систему загальних і спеціальних заходів на різних рівнях соціальної організації: загальнодержавному, правовому, громадському, економічному, медико-санітарному, педагогічному, соціально-психологічному. Умовами успішної профілактичної роботи вважають її комплексність, послідовність, диференційованість, своєчасність. Остання умова особливо важлива в роботі з особистістю, що активно формується, наприклад із підлітками [22, 130].

Загалом профілактика делінквентної поведінки підлітків складається з двох основних напрямів: загальної та індивідуальної. Загальна профілактика включає в себе діяльність соціальних інститутів, яка спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, що формують делінквентну поведінку підлітків та спонукають їх до вчинення злочинів. Це також охоплює розробку або вдосконалення спеціальних інструментів для боротьби зі суспільно небезпечними чи потенційно небезпечними діями підлітків [14, 202-207].

Індивідуальна профілактика, з іншого боку, це система персоналізованого соціально-педагогічного впливу на підлітків. Її мета – це виявлення соціально-психологічних особливостей розвитку підлітків в онтогенезі та регулювання цього організованого педагогічного втручання. Ця система спроможна забезпечувати індивідуальні механізми профілактики делінквентності, враховуючи особистість кожного підлітка.

Психолого-педагогічна допомога як один із рівнів розглянутої системи дій, спрямованих на профілактику делінквентної поведінки, відіграє в ній сполучну роль і вирізняється вираженою гуманістичною спрямованістю. Цей факт дістав відображення у таких принципах психолого-педагогічної роботи, як конфіденційність, добровільність і особиста зацікавленість, прийняття людиною відповідальності за своє життя, взаємна довіра, підтримка, повага особистості та індивідуальності.

Психолого-педагогічна допомога має два провідні напрями. Зокрема це превенція (попередження, профілактика) та інтервенція (втручання, подолання, корекція, реабілітація) [16].

Корекція делінквентної поведінки підлітків має три основні етапи. Перший етап – інформаційний, що спрямований на виявлення помилкових уявлень і суджень делінквентів, особливо у сфері міжособистісних відносин і наслідків їхньої неправильної поведінки. На цьому етапі важливо залучити самого підлітка до процесу терапії та викликати негативне ставлення до власної поведінки і скоєних правопорушень.

Другий етап – поведінковий, спрямований на формування нових навичок соціально прийнятої поведінки у підлітків. Це включає розвиток вмінь у взаємодії з особами іншої статі, батьками, вихователями тощо. На цьому етапі використовуються групові форми роботи, які допомагають підлітку правильно зрозуміти свою роль у взаємовідносинах та засвоїти нові поведінкові навички.

Третій етап – реабілітаційний, спрямований на адаптацію особи до попередніх або нових умов життя і соціального середовища. На цьому етапі допомагають особі увійти у нове коло спілкування та зайнятості, враховуючи її інтереси та психологічні особливості, які були сформовані на попередніх етапах.

Під час першого та другого етапів особливий акцент робиться на індивідуальних методах роботи з дітьми та членами їхніх сімей. Розробляються односторонні зустрічі психолога чи соціального працівника з кожним учасником конфлікту, спрямовані на ліквідацію напружених відносин та

підготовку до спільних зустрічей. Під час таких зустрічей пояснюється суть і причини конфлікту, раціоналізується поведінка кожного учасника та розглядаються можливі шляхи його вирішення [7].

На реконструктивному етапі важливо, на основі аналізу ситуації, вирішити конфлікт шляхом навчання підлітка позитивним способам поведінки та розвитку гармонійних відносин у сім'ї. Для цього використовуються групові методи психотерапії, спрямовані на покращення взаємодії між батьками та дітьми.

Етап підтримки здійснюється соціальним працівником, який забезпечує періодичний контроль за поведінкою особи, схильної до правопорушень, і надає необхідну психологічну та педагогічну підтримку для сприяння адаптації неповнолітнього до нових умов.

Не менш необхідним кроком для запобігання делінквентної поведінки є забезпечення можливості підліткам активно та продуктивно проводити вільний час. Участь у різноманітних гуртках, секціях, клубах та організаціях для дітей та молоді дозволяє їм розвивати нові навички, знайомитися з різноманітними сферами діяльності та спілкуватися з ровесниками, що сприяє їхньому соціальному та емоційному розвитку.

Цей підхід дозволяє підліткам виявити та розвинути свої інтереси, зайнятися спортом, мистецтвом, науково-дослідницькою діяльністю або іншими сферами, що відповідають їхнім потребам та уподобанням. Вільний час, проведений з користю та задоволенням, допомагає підліткам відвернути увагу від негативних впливів та конфліктів, які можуть виникати у їхньому оточенні, та сприяє формуванню позитивного ставлення до життя та себе самого.

Також такий підхід до проведення вільного часу також сприяє зміцненню соціальних зв'язків, розвитку співробітництва та толерантності, а також сприяє вихованню дисципліни та самодисципліни. У результаті підлітки стають більш впевненими у собі, більш адаптованими до суспільства та менш схильними до агресивної чи делінквентної поведінки.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) пропонує виділяти первинну, вторинну і третинну профілактику. Первинна профілактика спрямована на усунення несприятливих чинників, що спричиняють явище делінквентної поведінки, а також на підвищення стійкості особистості до впливу цих чинників. Первинна профілактика – це робота з популяцією умовно здорових людей, у якій існує певна кількість осіб із групи ризику. До цієї категорії людей можуть входити молоді люди, що належать до групи ризику, вживають спиртні напої, наркотики; особи, які мають генетичну схильність до психічних розладів або перебувають у несприятливих сімейних чи соціальних умовах тощо.

Вторинна профілактика – це раннє виявлення та реабілітація первинних відхилень і робота з «групою ризику», зокрема підлітками, які мають виражену схильність до формування делінквентної поведінки, без прояву такої в даний час. Вторинна профілактика спрямована на популяцію людей, у яких поведінка ризику вже сформована. Вторинна профілактика – це система дій, спрямована на зміну вже сформованих дезадаптивних форм поведінки та позитивний розвиток особистісних ресурсів і особистісних стратегій.

Натомість третинна профілактика спрямована на запобігання рецидивам в осіб з уже сформованою девіантною поведінкою. Вона спрямована на групу осіб зі стійкими формами делінквентної поведінки, що бажають змінити своє становище на краще. Третинна профілактика – це система конкретних дій, спрямованих на зменшення ризику відновлення делінквентності та активізацію особистісних ресурсів, що сприяють адаптації до умов середовища та формування соціально-ефективних стратегій поведінки.

Первинна, вторинна і третинна форми профілактики тісно пов'язані між собою, і розділити їх дуже складно. Спільними цілями первинної, вторинної та третинної профілактики є: допомога в усвідомленні форм власної поведінки, розвиток особистісних ресурсів і стратегій з метою адаптації до вимог середовища або зміни делінквентних форм поведінки на адаптивні.

Загалом, на всіх етапах корекційної роботи використовуються різноманітні форми соціальної профілактики, такі як індивідуальні консультації, групова клубна робота та колективні заходи, які спрямовані на підтримку та розвиток навичок у дітей та їхніх родин [21, 96].

Основними задачами профілактичної діяльності виділяють:

– Формування мотивації на ефективний соціально-психологічний і фізичний розвиток, що заключається в заохочуванні формування в людини позитивного ставлення до навколишнього світу та бажання вести здоровий спосіб життя.

– Формування мотивації на соціально підтримувальну поведінку. У кожної людини має бути можливість поділитися своїми бідами, проблемами чи переживаннями. Тому важливо навчити людей соціально-підтримувальної поведінки, аби мотивувати їх на надання допомоги рідним і близьким, активізувати їхні ресурси для пошуку підтримки в разі потреби.

– Розвиток захисних чинників здорової та соціально-ефективної поведінки, особистісних ресурсів і поведінкових стратегій у всіх категорій населення. Людина, яка ефективно використовує поведінкові стратегії, що має соціально-підтримувальне оточення, виявляється більш захищеною перед обличчям стресових чинників. обличчям стресових чинників. У цьому разі зменшується ймовірність прояву багатьох видів девіацій, наприклад, вживання хімічних речовин, суїцидальні нахили, агресивність тощо.

– Формування знань і навичок у сфері протидії різним видам девіантної та делінквентної поведінки у дітей шкільного та дошкільного віку, батьків і вчителів в організованих і неорганізованих групах населення. Інформування людини про дію та наслідки девіантної поведінки в поєднанні з розвитком стратегій і навичок адаптивних форм поведінки допомагають сформувати в неї спосіб життя, що сприяє збереженню здоров'я.

– Формування мотивації на зміну дезадаптивних форм поведінки. Подібна робота проводиться з групою ризику та членами їхніх сімей. Для того щоб ці люди захотіли змінити свою поведінку, необхідно сформувати в них

бажання та налаштувати мотивацію на зміну. Вирішувати це завдання допомагають короткострокові та тривалі профілактичні мотиваційні програми.

– Зміна делінквентної форми поведінки. Перш за все це робота з особами, у яких девіантна поведінка вже сформована. Підліток проходить довгий, тернистий шлях від усвідомлення своїх справжніх почуттів, подолання психологічних захистів, осмислення деструктивності своєї поведінки до бажання змін у поведінці. Людина має зрозуміти, що делінквентність не дозволяє на нормальне функціонування в соціумі. Для цього необхідно усвідомити свої реальні почуття, подолати ті психологічні захисти, які особистість вибудовує для ухилення від розв'язання проблем, усвідомити свої поведінкові прояви і захотіти змінити їх на більш адекватні форми поведінки.

– Формування та розвиток соціально-підтримувальних мереж однолітків і дорослих. Будь-яка людина повинна мати можливість отримати допомогу соціально-підтримувального оточення. Тому, якщо в неї немає природних соціально підтримувальних мереж, необхідно штучно створити структури, які можуть надавати підтримку. Слід розширювати навчання однолітків і дорослих, формувати в них навички соціально-підтримувальної та стрес-подолання поведінки.

– Заохочення прагнення підлітків до зміни делінквентної поведінки та мінімізація шкоди від неї. Полягає в роботі з тими, у кого делінквентна поведінка набула стійких форми.

Психотерапевтичні види роботи з підлітком, що має схильність чи вже проявляє делінквентну поведінку, розрізняються за формою. Перша з форм це організація соціального середовища, в основі якої лежать уявлення про детермінуючий вплив навколишнього середовища на формування делінквентності. Впливаючи на соціальні чинники, можна запобігти небажаній поведінці особистості. Вплив може бути спрямований на суспільство загалом, наприклад, через створення негативної громадської думки стосовно делінквентної поведінки. У рамках цієї моделі профілактика залежної поведінки

у підлітків включає, насамперед, соціальну рекламу з формування установок за здоровий спосіб життя.

Другою формою профілактики вважають інформування. Це найбільш звичний напрям профілактичної роботи у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури та медіа-матеріалів. Суть підходу полягає у спробі впливу на когнітивні процеси особистості з метою підвищення її здатності до прийняття конструктивних рішень. Для цього зазвичай широко використовується інформація, підтверджена статистичними даними, наприклад про пагубний вплив наркотиків на здоров'я та особистість. При цьому перераховуються негативні наслідки злочинної поведінки або описуються драматичні долі делінквентів та їхня особистісна деградація. Ця форма справді поглиблює знання та усвідомлення, однак погано впливає на зміну поведінки.

Третя форма профілактичної роботи – це активне соціальне навчання соціально-важливим навичок, яке переважно реалізується в різноманітних групових тренінгах, що вважаються найбільш ефективними у роботі з підлітками. Зокрема, серед найпопулярніших та найефективніших видів тренінгів виділяють На даний час поширені такі форми як: тренінг резистентності, афективно-ціннісного навчання та формування життєвих навичок.

Тренінг резистентності (стійкості) до негативного соціального впливу полягає в зміні установок делінквентної поведінки, розвитку здатності відмовляти у випадку тиску однолітків, наданні інформації про можливий негативний вплив батьків та інших дорослих (наприклад, тих, що вживають алкоголь) тощо.

Тренінг афективно-ціннісного навчання засновується на уявленні, що делінквентна поведінка безпосередньо пов'язана з емоційними порушеннями. Для попередження цієї проблеми підлітків навчають розпізнавати емоції, висловлювати їх прийнятним чином і продуктивно справлятися зі стресом. стресом. Під час групової роботи також формуються навички ухвалення

рішення, підвищується самооцінка, стимулюються процеси самовизначення і розвитку позитивних цінностей.

Назва третього тренінгу говорить сама за себе. Суть полягає у формуванні життєвих навичок, під якими розуміють найважливіші соціальні вміння особистості. Насамперед це вміння спілкуватися, підтримувати дружні зв'язки та конструктивно розв'язувати конфлікти в міжособистісних стосунках. Також це здатність брати на себе відповідальність, ставити цілі, відстоювати свою позицію та інтереси. Нарешті, життєво важливими є навички самоконтролю, впевненої поведінки, зміни себе та навколишньої ситуації.

Четвертою формою профілактики делінквентної поведінки є організація діяльності, альтернативної делінквентній поведінці. Ця форма роботи пов'язана з уявленнями про замісний ефект девіантної та делінквентної поведінки. Передбачається, що підлітки наважуються на злочинні дії та вживають психоактивні речовини, що поліпшують настрій, доти, доки не отримають натомість щось краще. Альтернативними формами активності визнано подорожі, походи в гори, спорт, вартісне спілкування, творча та благодійна діяльність. Ця форма реалізується практично у всіх програмах надання допомоги у випадках уже сформованої делінквентної поведінки. У сімейному вихованні провідними профілактичними завданнями виступають раннє виховання стійких інтересів, розвиток здатності любити і бути коханим, формування вміння себе зайняти і працювати. Батьки повинні розуміти, що саме вони формують потреби особистості через залучення дитини в різні види активності. Якщо ж до підліткового віку ці потреби не сформовані, особистість виявляється вразливою щодо негативних потреб і занять.

П'ята форма – це організація здорового способу життя, що виходить з уявлень про особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з навколишнім світом і своїм організмом. Здоровий спосіб життя передбачає здорове харчування, регулярні фізичні навантаження, дотримання режиму дня, проведення часу на природі. Такий стиль заснований на екологічному мисленні й істотно залежить від рівня розвитку суспільства.

Шоста форма заключається в активізації особистісних ресурсів. Активні заняття підлітків спортом, їхнє творче самовираження, участь у тупах спілкування та особистісного зростання – усе це активізує особистісні ресурси, які, своєю чергою, забезпечують активність особистості, її здоров'я і стійкість до негативного зовнішнього впливу.

Натомість останньою, сьомою формою є мінімізація негативних наслідків делінквентної поведінки [9].

Профілактика делінквентної поведінки підлітків та злочинності є складним та багатоаспектним процесом, що передбачає вплив на різноманітні медико-біологічні, психологічні та соціальні фактори. Врахування цих аспектів дозволяє ефективно запобігати вчиненню правопорушень та забезпечувати безпеку та благополуччя підлітків.

Центральним елементом успішної профілактики є активна участь самого підлітка у процесі запобігання негативних явищ. Підлітки повинні бути освічені та мотивовані брати участь у програмах та заходах, спрямованих на попередження делінквентної поведінки. Важливо забезпечити доступність інформації та ресурсів для молоді, щоб вони могли вчасно звертатися за допомогою та підтримкою.

Крім того, успішна профілактика передбачає взаємодію різних сторін, які залучені у цей процес, на різних рівнях. Це включає участь батьків, вчителів, соціальних працівників, медичних працівників та інших членів громадськості. Кожна з цих груп має внести свій внесок у розробку та реалізацію програм та заходів з профілактики делінквентної поведінки.

Зміст та обсяг профілактичних заходів мають бути чітко орієнтованими на різні демографічні групи, не лише за віковими ознаками, але й за соціальним статусом, розрізняючи школярів, підлітків і працездатну молодь. Крім того, необхідно враховувати наявність у підлітків аномалій психічного розвитку. У той же час, система профілактичних заходів повинна обов'язково бути комплексною. Позитивний результат може бути досягнутий лише за умови спільної та узгодженої роботи різних соціальних структур і інститутів:

навчальних закладів, правоохоронних органів, органів охорони здоров'я, засобів масової інформації, громадських і молодіжних організацій, а також сім'ї, де передусім закладаються основи формування особистості та розпочинається виховання дитини [9].

3.5. Ефективність профілактичних заходів у протидії фізичному насильству та делінквентній поведінці

Оцінити ефективність профілактичних програм в протидії фізичному насиллю та поширенню делінквентної поведінки можна на основі трьох рівнів.

По-перше, кожен віковий курс будь-якої програми включає тести, що проводяться до початку і після проведення всього циклу занять. Зазвичай зміст тестів зводиться до оцінки зміни знань дітей.

По-друге, якщо програмою охоплюються всі вікові групи школи і ведеться тривале навчання, наприклад протягом року, то можлива оцінка масштабніших результатів профілактичних програм. Вона полягає в аналізі динаміки чинників ризику в дітей. Як правило, діти починають краще вчитися, менше прогулюють заняття, частіше діляться своїми проблемами з дорослими. Психологічний клімат у школі помітно поліпшується: діти менше ображають одне одного, б'ються. Параметрами оцінки можуть бути різні соціометричні показники, поведінкові характеристики: агресивність, конфліктність, делінквентність поведінки тощо.

На прикладі вибраних програм, що стосуються в різних країнах світу, можна оцінити ефективність даних профілактичних заходів. Профілактичні програми поділяються за напрямками роботи на когнітивні, афективні, афективно-інтерперсональні, поведінкові, альтернативні, громадські, орієнтовані на сім'ю тощо.

Програми когнітивного навчання набули великої популярності в низці країн Європи та Сполучених Штатах Америки. Вони розраховані насамперед на підлітків віком від дванадцяти до шістнадцяти років і вирізняються підвищеною

ефективністю. Основна мета цих програм полягає в тому, щоб навчати дітей брати на себе відповідальність за власну поведінку та усвідомлювати свої дії.

Програми афективного навчання та їх модифікації – це програми первинної та вторинної профілактики, що набули поширення у Франції, в Німеччині, Англії та Нідерландах. В їхній основі лежить уявлення про кризу ідентичності, що відбувається в підлітковому віці. У зв'язку з гормональним дисбалансом і змінами, що відбуваються в організмі, підліток перебуває у стані додаткового стресу і має адаптуватися до життя в нових умовах, через що у нього змінюється система емоційного регулювання. Він стає дуже вразливим та болісно сприймає навколишню дійсність. Мета цих програм – вчити дітей і підлітків регулювати емоції, усвідомлювати і контролювати їх, переводити з однієї емоційної модальності в іншу, не вдаючись до форм саморуйнівної делінквентної поведінки.

Програми афективного та інтерперсонального навчання є важливим інструментом у запобіганні зловживанню алкоголем та наркотиками серед підлітків. Ці програми спрямовані на розвиток різноманітних навичок та вмінь, які допомагають молоді усвідомити свої почуття, керувати ними та ефективно взаємодіяти з іншими людьми.

Одним з ключових аспектів таких програм є розвиток емоційної грамотності у підлітків. Вони навчаються розпізнавати та виражати свої емоції, розуміти власні та чужі почуття, а також реагувати на них адекватно. Це допомагає підліткам управляти стресом та негативними емоціями, що може зменшити їхню схильність до зловживання алкоголем та наркотиками як способу втілення.

Крім того, ці програми сприяють розвитку міжособистісних навичок, таких як ефективна комунікація, вміння вирішувати конфлікти та співпрацювати з іншими. Це дозволяє підліткам встановлювати здорові стосунки з оточуючими та виробляти альтернативні стратегії розв'язання проблем, замість вдачі до шкідливих звичок.

Отже, програми афективного та інтерперсонального навчання є важливим компонентом комплексної стратегії запобігання зловживанню алкоголем та наркотиками серед підлітків. Вони допомагають молоді розвивати ключові навички, необхідні для здорового та позитивного життя, та знижують ймовірність втягнутися у шкідливі звички [20, 66].

Програми поведінкового навчання (або поведінкової модифікації) широко розповсюджені в Сполучених Штатах Америки. Вони ґрунтуються на тренінгу поведінкових навичок з метою підвищення у підлітків стійкості до вживання тютюну, алкоголю, наркотиків, та долучення в антиморальні компанії. Ці програми навчають дітей усвідомлено та неусвідомлено відмовлятися від вживання невідомих препаратів та не входити в контакт із незнайомими людьми.

Програми формування соціальних альтернатив базуються на ідеї про те, що позитивна діяльність, альтернативна алкоголізації, наркотизації тощо сприяє переорієнтації підлітків. Ці програми поширені зокрема в Бельгії та Франції і являють собою створення соціальної дійсності, альтернативної наркотичній. Сюди можуть бути віднесені всілякі форми зайнятості молоді: ризиковані види спорту, подорожі з елементами науково-дослідницької діяльності тощо. Ці програми характеризуються високою ефективністю.

Громадські програми є надзвичайно важливим інструментом для попередження та зменшення негативних наслідків вживання алкоголю та наркотиків, а також для протидії делінквентній поведінці серед підлітків та молоді. Вони розробляються з метою залучення уваги громадськості до цих проблем та надання інформації про їхні наслідки, що допомагає усвідомити шкідливість таких звичок та вчасно залучити учасників до процесу зміни поведінки.

Інформаційні кампанії через засоби масової інформації, такі як радіо, телебачення, газети, журнали, а також інші формати, такі як лекції, конференції, фільми, відеоролики тощо, дозволяють широкому колу людей отримати доступ

до необхідної інформації та переконливих аргументів щодо негативних наслідків шкідливих звичок та делінквентної поведінки [20, 139].

Ці програми також спрямовані на вплив на соціальні чинники, що підтримують або посилюють такі шкідливі поведінкові моделі. Залучення громадськості, родин, шкіл, молодіжних груп та інших соціальних структур є важливим елементом успішної реалізації таких програм, оскільки вони сприяють формуванню сприятливого середовища для зміни установок та прийняття позитивних змін в поведінці.

3.6. Терапевтичні програми для жертв насильства

Терапевтичні програми для жертв насильства спрямовані на підтримку та відновлення психічного та емоційного стану осіб, які зазнали насильства. Ці програми включають в себе різноманітні методи та техніки, спрямовані на полегшення психологічного та емоційного страждання жертв. Основні складові терапевтичних програм для жертв насильства включають надання можливості жертві висловити свої почуття, думки та досвід насильства під керівництвом кваліфікованого психолога чи терапевта; застосування методів для розробки стратегій подолання травматичних досвідів, таких як емоційне розрядження, зниження рівня тривоги та реакцій на стрес; надання інформації та порад щодо подальших дій, доступних ресурсів та послуг для жертв насилля; участь у групових програмах, де жертви можуть обмінюватися досвідом та підтримувати один одного в процесі одужання; використання мистецьких форм вираження тареконструкцію безпеки у вигляді розробки стратегій для відновлення почуття безпеки та контролю над власним життям після насильства.

Методика соціально-педагогічної діяльності у протидії жорстокому поводженню з дітьми ґрунтується на концепції «допомоги для самопомоги», що спрямована на трансформацію свідомості та поведінки як дорослих, так і дітей. Ця ідея розглядає особистість як суб'єкт, а не об'єкт соціальної взаємодії, і спонукає до усвідомлення відповідальності за своє життя та вміння свідомо

користуватися правами, оснований на знанні. У цьому підході виявляють специфічні потреби та проблеми молоді, дітей, жінок та насильників у контексті протидії насиллю в сім'ї; стимулюють позитивну мотивацію для активізації молоді у вивченні інформації про протидію насильству в сім'ї; встановлюють контакт з молоддю та їх родинами для надання соціальної підтримки, що сприяє підвищенню соціального статусу та особистого розвитку за допомогою знань про їхні права.

Соціальна профілактика, згідно з Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», має на меті запобігання делінквентній та протиправній поведінці дітей та молоді та уникнення їх впливу. Завдання соціальної профілактики реалізується через «допомогу для самопомоги» в інформаційно-просвітницькій діяльності, рекламі соціальних послуг, правовій освіті, організації волонтерських ініціатив, проведенні соціальних досліджень та заохочень до сімейного дозвілля [10].

Зміст програм профілактики базується на уявленні про фактори ризику, що зумовлюють делінквентну поведінку підлітків. Зазвичай психологи ділять їх на індивідуальні (низька самооцінка, недостатній самоконтроль, нездатність правильно висловлювати свої почуття); сімейні (відсутність контролю з боку дорослих, зловживання покараннями, вживання заборонених речовин батьками, асоціальна поведінка, низький економічний статус сім'ї) та мікросоціальні (нездатність нормально адаптуватися в школі, групі ровесників тощо).

Вважається, що ризик формувань делінквентності, особливо в рамках будь-якого виду насилля, виявляється реальним практично для будь-якої дитини або підлітка. Тому програми профілактики орієнтовані на всі групи дітей незалежно від віку та належності до певної соціальної групи.

Такі програми мають формувати у підлітків навички протистояння тиску, що забезпечують формування особистісної стійкості щодо всієї суми чинників ризику девіантної поведінки; носити випереджувальний характер, за строками передувати виникненню реальної можливості набуття першого досвіду девіантної поведінки неповнолітнього; під час організації профілактики мають

бути витримані умови безпеки навчання: спокійна, емоційно сприятлива атмосфера навчання, у якій успішно формуються соціальні та соціальні навички, а також соціальні та психологічні особливості. Для створення профілактичних програм необхідно чітко уявляти принципи, на яких будується профілактична робота.

Зокрема, розрізняють 8 принципів у профілактичній діяльності[12]. Принцип *системності* передбачає розроблення та проведення програмних профілактичних заходів на основі системного аналізу актуальної соціальної та наркотичної ситуації в країні. Принцип *стратегічної цілісності* визначає єдину, цілісну стратегію профілактичної діяльності, що обумовлює основні напрями та конкретні заходи. Принцип *багатоаспектності* передбачає поєднання різних аспектів профілактичної діяльності, зокрема особистісно-центрованого, поведінково-центрованого та середовище-центрованого. Особистісно-центрований аспект передбачає вплив, спрямований на позитивний розвиток ресурсів особистості. Поведінковий аспект передбачає цілеспрямоване формування у дітей і дорослих міцних навичок і стратегій подолання стресової поведінки. Середовище-центрований аспект передбачає активне формування систем соціальної підтримки (соціальних інститутів, центрів, спрямованих на профілактичну та реабілітаційну роботу). Цю систему може бути організовано в окремому окрузі, районі, країні і вона має мати організований характер. Принцип *ситуаційної адекватності* профілактичної діяльності означає відповідність профілактичних дій реальній соціально-економічній, соціально-психологічній та наркологічній ситуації в країні. Принцип *континуальності* передбачає забезпечення безперервності, цілісності, динамічності, сталості, розвитку та вдосконалення профілактичної діяльності. Принцип *солідарності* означає міжвідомчу взаємодію між державними та громадськими структурами з використанням системи соціальних замовлень. Принцип *легітимності* передбачає реалізацію цільової профілактичної діяльності на основі прийняття її ідеології та довірчої підтримки більшістю населення. Профілактичні дії не повинні порушувати

права людини. Принцип *максимальної диференціації* передбачає гнучке застосування в профілактичній діяльності різних підходів і методів, а не центрування тільки на одному з них [12].

Профілактика та терапія для жертв насильства є невід'ємною частиною загального підходу до захисту та підтримки осіб, які стали об'єктами насильства. Принципи, які лежать в основі цих заходів, включають в себе комплексний підхід до психологічного, фізичного та соціального благополуччя жертв.

Першим принципом є профілактика, яка спрямована на попередження випадків насильства шляхом навчання освітніх та інформаційних програм про пізнавання та усвідомлення ознак насильства, а також розвитку навичок уникнення та вирішення конфліктних ситуацій.

Другим принципом є реагування на випадки насильства, яке включає негайне забезпечення безпеки жертв, надання медичної та психологічної допомоги, а також активну підтримку у вирішенні питань щодо правопорушників.

Третім принципом є реабілітація та підтримка, яка полягає в забезпеченні доступу до терапевтичної та консультативної допомоги, а також виробленні імплементації програм відновлення для жертв, щоб вони могли повернутися до нормального життя після травматичного досвіду.

Загальною метою цих принципів є забезпечення безпеки, підтримки та відновлення жертв насильства, зокрема шляхом запобігання подібним випадкам у майбутньому та забезпечення їхнього фізичного та психологічного благополуччя.

3.7. Роль соціальних інституцій у запобіганні насиллю

Враховуючи високий рівень поширеності насильства щодо дітей та підлітків, їх захист має стати пріоритетом як для органів державної влади, так і для громадянського суспільства в цілому. На основі результатів, представлених

у цьому звіті, можна виокремити напрями, які мають стати цілями соціальної політики.

Багато компаній, установ та закладів організують спеціальні заходи, фестивалі або семінари з попередження сімейного насилля. Найчастіше це відбувається у червні, коли припадає День захисту дітей та День сім'ї. Наближення літа та спільне святкування цих особливих свят може стати чудовою нагодою нагадати людям, що таке сім'я, яку роль вона відіграє і як важливо відчувати себе в безпеці. Такі заходи можуть слугувати застереженням для багатьох людей, які хочуть застосувати насильство, інформуючи їх про те, що багато інституцій об'єднуються, щоб підтримати жертв насильства, а також допомогти кривдникам: вирішити їхні проблеми, які є причиною насильницької поведінки.

Найголовнішою установою, що контролює запобігання виникнення домашнього насилля щодо підлітків та дітей, є органи опіки. В їхні основні обов'язки і роль входять надання допомоги жертвам насилля та захисту дітям-сиротам, захист інтересів постраждалого неповнолітнього та надання дозволу на соціальні пільги. Саме ця структура відіграє важливу роль у визначенні долі дитини, яку спіткала проблема насилля в сім'ї. Органи опіки вирішують щодо обмеження батьківських прав та за необхідності розміщення неповнолітнього до дитячого будинку сімейного типу.

При виявленні дитини у складних життєвих обставинах або визначенні ознак делінквентної поведінки керівництво навчального закладу, де навчається підліток, має діяти згідно протоколу. Перш за все це аналіз ситуації, пов'язаної з дитиною, що потребує допомоги, та вживання заходів для запобігання та усунення загрози її життю та здоров'ю. У необхідних випадках – проведення медичного огляду або направлення до медичного закладу, а також передача інформації відповідним службам, які забезпечують соціально-правовий захист дітей, районному або міському відділу освіти. Також педагог чи адміністративні працівники повинні розробити індивідуальний плану дій для дитини, що опинилася в складній ситуації чи перебуває на межі злочинних дій. Окрім цього

необхідне залучення спеціалістів з різних галузей на місцевому, районному та обласному рівнях для реалізації індивідуального плану дій для підлітка.

Також керівник освітнього закладу за необхідності бере участь у соціальному інспектуванні, що проводиться центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з службою у справах дітей та іншими учасниками соціальної роботи. Це робиться з метою забезпечення комплексної оцінки потреб дитини, ухвалення рішення в її інтересах та здійснення соціально-педагогічного та психологічного супроводу в освітньому закладі шляхом формування тимчасової команди індивідуальної підтримки.

Важливу роль у запобіганні насилля та наданні психологічної допомоги жертвам відіграє національна дитяча «Гаряча лінія». Щодня на гарячу лінію надходить в середньому близько 100 дзвінків. За час свого існування (з 2013 по 2019 роки) Національна дитяча лінія отримала понад 193 тис. дзвінків. Її успіх полягає в швидкому дистанційному доступі до консультації та допомоги, що дозволяє одразу запобігти, уникнути чи усунути наслідки насилля [14].

Суттєвим аспектом у запобіганні насильницьких злочинів є відстеження поведінки осіб, які мають схильність до таких дій, та проведення індивідуальних профілактичних заходів та віктимологічної роботи серед осіб, які належать до групи ризику. Ця група включає не лише соціально вразливі особи, а й працівників сфери обслуговування, таких як касири та інкасатори, а також члени сімей, сусіди і родичі тих, хто може бути нахильним до агресивно-насильницької поведінки через психічні розлади та інші фактори.

Суб'єктами в Україні, що займаються виявленням та/або організацією соціального захисту дітей у складних життєвих ситуаціях, що ставлять під загрозу їхнє життя та здоров'я, в тому числі і жертв насилля в сім'ї, є: органи державної влади та місцевого самоврядування, служби у справах дітей, медичні та навчальні заклади, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, установи соціального захисту населення, правоохоронні органи, територіальні органи Державної служби з надзвичайних ситуацій та їх

підрозділи та спеціалізовані установи, які надають безоплатну первинну та вторинну правову допомогу [11].

Діяльність всіх суб'єктів взаємодії базується на наступних принципах та виконує наступні ролі:

- гарантування безпеки та основних прав та свобод постраждалими особам, включаючи право на життя, свободу та особисту недоторканність, а також право на справедливий суд та юридичну допомогу, враховуючи практику Європейського суду з прав людини;
- належна увага до фактів насильства під час проведення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- урахування нерівності впливу насильства на чоловіків, жінок, дітей та дорослих, забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок під час проведення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;
- визнання суспільної небезпеки насильства та встановлення нульового толерантного ставлення до будь-яких його проявів;
- повага та нейтральне ставлення до постраждалих осіб зі сторони учасників, забезпечення пріоритетності прав та безпеки постраждалих осіб під час проведення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;
- збереження конфіденційності інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про випадки насильства;
- добровільність отримання допомоги постраждалими особами, за винятком дітей та осіб, які перебувають у неможливості відмовитися;
- урахування специфічних потреб та інтересів постраждалих, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, осіб похилого віку;
- ефективна співпраця учасників із громадськими організаціями, міжнародними установами, ЗМІ та іншими зацікавленими сторонами;

- запобігання будь-якій формі дискримінації під час реалізації заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

Важливу роль та відповідальність за роботу органів внутрішніх справ щодо запобігання насильницьким злочинам та поширенню ознак делінквентної поведінки безпосередньо бере на себе начальник міського відділу внутрішніх справ. В його компетенції брати повну відповідальність за організацію роботи всіх відділів і підрозділів щодо запобігання та припинення насильницьких злочинів та адміністративних правопорушень, що створюють загрозу життю та здоров'ю громадян. На підставі аналізу оперативної обстановки в районі затверджує маршрути руху патрулів і поштових служб, а в разі потреби встановлює нові патрульні пости на найбільш злочинних ділянках, контролює дотримання законів усіма працівниками та послугами відділу, приділяючи особливу увагу обліково-реєстраційній дисципліні (повнота оформлення, правильність оформлення адміністративних правопорушень тощо). Зокрема, ці цілі можна досягти і шляхом особистого прийому громадян [19].

Значна робота із загальної та індивідуальної профілактики насильницької злочинності проводиться підрозділами карного розшуку. Прямим обов'язком цього відомства є забезпечення дотримання принципу невідворотності покарання, а також запобігання запланованому та припинення серйозних нападів на тих, для кого вони готуються [20, 97].

Створення та розвиток органів психолого-просвітницької служби в підрозділах внутрішніх справ є важливим кроком у профілактиці та розв'язанні проблем насильства та інших кримінальних випадків. Професійні психологи мають необхідні знання та навички для взаємодії з людьми у складних ситуаціях, включаючи ті, що пов'язані з психологічними травмами та наслідками насильства.

Ці органи можуть надавати різноманітні послуги, такі як психологічна консультація для потерпілих, допомога у відновленні психологічного стану, навчання стресостійкості та методів подолання травм, а також організація

кваліфікованого огляду для виявлення потенційних проблем та відновлення довіри до правоохоронних органів.

Співпраця з місцевою владою виявляється низкою заходів, спрямованих на запобігання насильницькій злочинності та забезпечення безпеки громади. Органи місцевого самоврядування та місцева влада відіграють ключову роль у формуванні та реалізації політик, спрямованих на підтримку жертв насильства та попередження правопорушень серед молоді.

По-перше, вони забезпечують правову допомогу, створюючи умови для доступу до правосуддя та правових послуг для жертв. Це може включати створення центрів правової допомоги, де фахівці надають консультації та підтримку щодо прав громадян у випадках насильства.

По-друге, місцева влада активно співпрацює з правоохоронними органами у впровадженні законодавчих ініціатив, спрямованих на попередження злочинності серед молоді та забезпечення безпеки громади. Це може включати розробку програм профілактики насильства, збільшення патрулювання та зміцнення безпеки на вулицях та в місцях загального користування.

По-третє, співпраця з місцевою владою може проявлятися у створенні та облаштуванні безпечних місць відпочинку для молоді, що сприяє створенню позитивного середовища та зменшенню можливостей для вчинення злочинних дій.

Загалом, співпраця з місцевою владою є ключовим елементом успішної профілактики насильства серед молоді та забезпечення безпеки громади, оскільки вона дозволяє об'єднати зусилля різних структур для досягнення спільних цілей у забезпеченні прав та благополуччя громадян.

ВИСНОВКИ

Будь-яка неповнолітня особа, яка вчинила злочин, навіть якщо їй часто доводилося долати труднощі, пов'язані з її зростанням у неблагополучній сім'ї, повинна відповідати за наслідки своєї делінквентної поведінки. Зовнішнє оточення та загальна соціальна інтеграція є своєрідною рольовою моделлю належної поведінки, міжособистісних стосунків та спрямовують на правомірні дії. Вибір неадекватного життєвого шляху, що призводить до порушення закону та недотримання соціальних норм, може бути свідомим та усвідомленим вибором особи. Підлітки, як і дорослі, мають здатність до самостійного прийняття рішень і відповідальності за свої вчинки.

Певні особливості поведінки підлітків можуть бути характерними для їхнього віку і розвитку, такі як групові взаємодії, тенденції до емансипації або імітаційні реакції. Однак, існують і такі особливості поведінки, які суттєво відрізняються від визнаних в рамках норми і можуть вказувати на можливі проблеми. Наприклад, агресивність, наркотична або алкогольна залежність, злочинні дії тощо можуть бути ознаками, що вимагають уваги та втручання з боку спеціалістів та суспільства загалом. Таким чином, важливо виявляти та реагувати на такі відхилення в поведінці підлітків, спрямовуючи їх на позитивний та безпечний шлях розвитку.

Схильність до делінквентної поведінки у підлітків значною мірою залежить від родини. Цьому сприяють різноманітні фактори ризику, зокрема розлад сімейної структури, негативна поведінка батьків як прикладу для наслідування, невиконання батьками своїх сімейних обов'язків, таких як забезпечення необхідних економічних та життєвих умов для нормального розвитку дитини, відсутність батьківської зацікавленості. у навчанні та загальному зростанні дитини, відсутність емоційного зв'язку та психологічної підтримки, а також порушення ролі сім'ї в соціалізації дитини. Значну роль у формуванні особистості дитини відіграє час, проведений з батьками, їхня увага

до потреб дитини. Сам факт зростання в патологічній сім'ї не може бути виправданням, а лише приводом для того, щоб спробувати допомогти та реабілітувати цю людину.

У сім'ях, які потерпають від домашнього насильства, проблеми дитини применшуються, навіть не помічаються, а батьки зосереджуються лише на власних питаннях і проблемах. Такі особи часто залишаються без нагляду, без батьківського контролю, проводять більшу частину часу поза домом, з однолітками, які часто вчиняють злочинні дії та негативно впливають на них. Нерідко ті, хто одного разу спробував вчинити злочин і не поніс за це жодних наслідків (правових чи виховних), потрапляють у замкнене коло своєї антисоціальної поведінки, з якого не так просто вирватися. Легкий заробіток грошей або завоювання поваги однолітків відіграє ключову роль і стає мотивацією для подальшої злочинної діяльності. Саме тому соціалізація людини має відбуватися з раннього віку, оскільки тільки тоді вона закладає основи своєї моралі, порядності та чесності. З віком ці установки стають міцнішими, що дозволяє їм розвивати та формувати власні цінності, які будуть власні цінності, які будуть проявлені в соціальному середовищі.

Правопорушення серед підлітків становить серйозну проблему, яка потребує уваги та реагування з боку суспільства та влади. У сучасному середовищі воно може набувати різних форм і проявів, включаючи агресивну поведінку, наркотичну та алкогольну залежність, крадіжки, булінг та інші.

Раннє виявлення ознак правопорушень у дітей та підлітків є критично важливим для запобігання їхньому подальшому заглибленню у кримінальну активність. Підтримка та профілактичні заходи, які надаються вчасно, можуть виявитися дієвими інструментами у перетворенні негативної траєкторії на позитивну.

Для виявлення ознак правопорушень у дітей необхідно стежити за їхньою поведінкою, звертати увагу на зміни у відносинах з ровесниками та дорослими, а також на зміни у шкільному впливі та успіхах у навчанні. Особливу увагу слід

звертати на наявність агресивної або деструктивної поведінки, зловживання алкоголем чи наркотиками, а також на ризиковану та безглузду поведінку.

Профілактичні заходи можуть включати в себе розвиток соціальних навичок та самоконтролю, проведення антибулінгових та антинаркотичних програм, психологічну підтримку та консультування, а також активне включення у спортивні, творчі та освітні заходи.

Такий підхід сприяє позитивному розвитку підлітків та допомагає уникнути заглиблення в кримінальну поведінку, створюючи умови для їхнього успішного втілення у суспільстві.

Проведені та проаналізовані в цій роботі дослідження, присвячені проблемі насилля над підлітками та поширення у зв'язку з цим ознак делінквентної поведінки, ще раз підкреслили актуальність цієї проблеми. Завдяки ретельному дослідженню існуючої літератури було з'ясовано справжню сутність «насильства», що охоплює його різні форми, основні причини та сприяючі фактори. Важливо розуміти, що підліток, який зазнає насильства, у майбутньому потенційно може стати суспільним агресором. Тому впровадження обов'язкової реабілітаційної програми стає першорядним у допомозі цим дітям та молоді подолати травматичний досвід, пом'якшити їхні страхи, тривоги та емоційні потрясіння, що зрештою дозволить їм реінтегруватися в суспільство як психологічно здорові особистості. На жаль, багато людей, у тому числі діти та підлітки, не усвідомлюють всієї серйозності та залишаються поза увагою до проблеми насильства, не знають його меж, часто сприймаючи його як суспільну норму. Отже, коли вони самі стають жертвами, вони залишаються збентеженими, не знаючи, куди шукати допомоги чи як захиститися.

Люди, що зазнали насильства в дитинстві чи підлітковому віці, функціонують у дорослому житті гірше, ніж ті, кого оминула ця проблема. У них можуть бути труднощі з самовираженням та самоствердженням, що провокує правопорушення. Такі люди, зокрема підлітки, відчують труднощі у встановленні емоційних та особистих стосунків з іншими людьми та будують взаємини на високій емоційній залежності.

Представлена робота не вичерпує всієї проблематики, пов'язаної з пошуку відповідей на питання про детермінанти домашнього насильства. Існує ще багато дослідницьких питань, аналіз яких міг би допомогти поглибити знання про предиктори виникнення насильницьких дій. Емпіричні дослідження проблеми насильства, однак, є непростим завданням через складність феномену насильства, що охоплює психологічний, правовий та соціальний рівні. Вони неминуче повинні спрощувати схеми дослідження, аби робити фізичне та психологічне насилля вимірюваними.

Аналізуючи дані про насильство і звертаючи особливу увагу саме на правопорушення підлітків, можна зробити висновок, що рівень злочинності серед підлітків в останні роки має тенденцію до зниження, хоча також спостерігається тенденція до зростання кількості повторних злочинів.

Під час аналізу справ було виявлено зв'язок делінквентної поведінки з поведінковими моделями, що існують у сімейному середовищі. Бродяжництво, крадіжки, агресія по відношенню до інших людей і тварин, знищення або пошкодження чужого майна, а також інші правопорушення пов'язані з набутих підлітками досвідом і проявляються як наслідки пережитого в сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєнкова В.Л. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навчально-методичний посібник. Київ, 2020. 206 с.
2. Бакун Т. Психодіагностика особистості та профілактика девіантної поведінки. Світло, 2003. № 2.295 с.
3. Вплив сім'ї в формуванні особистості. URL:<https://solotvyno2.dytsadok.org.ua/storinka-praktichnogo-psihologa-12-05-17-11-03-2021/> (дата звернення 20.03.2024)
4. Галич Г. О. Профілактика девіантної поведінки дітей та підлітків. *Новини ПДПУ ім. В. Г. Белінського*, 2010. № 16 (20).161 с.
5. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 2015. № 1148. С.35-40.
6. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*, 2010. 132 с.
7. Горай А. Психосоціальна допомога дітям, які пережили насильство в сім'ї. URL: <https://www.annadomina.com/biblioteka/psixosocialna-dopomoga/nasilstvo-v-sim%D1%97/>(дата звернення: 25.03.2024).
8. Делінквентна поведінка: причини, приклади, види, ознаки. URL: <https://alexus.com.ua/delinkventna-povedinka-prichini-prikladi-vidi-oznaki/#lwptoc9>
9. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.(дата звернення 21.03.2024)
10. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 серпня 2001 року №2558-III. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення 21.03.2024)

11. Запорожцев А.В. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Київ, 2012. 246 с.
12. Козирєв М. П. Насильство у сім'ї як соціально-психологічна проблема. Соціально-правові студії, 2020. Випуск 3 (9). С. 207.
13. Міністерство освіти і науки України. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. 18.05.2018 № 1/11-5480
14. Національна дитяча «гаряча» лінія: про специфіку, фахівців та проблеми, з якими звертаються діти. URL: <https://gurt.org.ua/interviews/26115/>(дата звернення 22.03.2024).
15. Немченко С. Г. Порухення комунікативної складової життєвої компетенції як один з чинників становлення девіантної поведінки. *Зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету*. № 3. Бердянськ: БДПУ, 2004.156с.
16. Присяжнюк, В. А. Ганцюра. Запобігання насильства в сім'ї / за ред. А.В. Довженко, А. Й. Київ: ТОВ НОВА, 2004. 136 с.
17. Результати опитування з питань насильства щодо дітей. URL: <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/rezultati-opituvannia-z-pitan-nasilstva-schodo-ditei-1> (дата звернення 23.03.2024)
20. Роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки дитини. URL: <https://doi.org/10.31108/1.2019.3.23> (дата звернення 20.03.2024)
19. Сімейне насилля: причини та наслідки. URL: <https://learning.ua/blog/201811/simeine-nasyllia-prychyny-ta-naslidky/> (дата звернення 21.03.2024)
20. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч.-метод. посібник. Том 1. / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, Київ : Україна, 2011.171 с.
21. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. Київ : ДЦССМ, 2002.132 с.

22. Тюріна В.О. Соціальні та психологічні умови і фактори формування та застосування насильницької поведінки в сім'ї. Соціальна робота в Україні: теорія і практика, 2010. 131 с.
23. Федорченко Т. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей. Київ: ТОВ «Хік», 2003. 377 с.
24. Чуносів М. О. Делінквентна поведінка неповнолітніх як об'єкт теоретичного аналізу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* № 8 (ч. 1), 2013. 366 с.
25. Чуносів М. О. Класифікація видів делінквентної поведінки як теоретична проблема, 2013. № 11. 161 с.
26. Юрків Я. І. Сутність та зміст соціального феномену «насильство в сім'ї». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*, 2018. Випуск 27. 237 с.
27. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*, 2013. 189 с.
28. Anty społecznezachowania dzieci i młodzieży z rodzin dotkniętych przemocą domową. URL: <http://dxdoi.org/10.15633/9788374387613.05>(дата звернення 22.03.2024)
29. Bjerneberg U. Parentingin Transition: An Introductionand Summary. European Parentsinthe 1990s. Contradictionsand Comparisons Ed. By Ulla Bjerneberg. *Transaction Publishers* : New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), 2002. 325с.
30. Determinants of juvenile delinquent behaviour in the family URL: 10.1051/shsconf/20120200026(дата звернення 20.03.2024)
31. Livazović G. Family life qualityan dadoles centanti social behaviour: therole of protective an drisk factor sincriminal aetiology. URL: 10.5593/sgemsocial2017/34/S13.027(дата звернення 20.03.2024)

32. Charakterystyka zjawiska przemocy domowej. URL: <https://kcpu.gov.pl/przemoc/charakterystyka-zjawiska-przemocy-w-rodzinie/> (дата звернення 22.03.2024)

33. Makaruk K. Diagnoza Przemocy Wobec Dzieci w Polsce. *Fundacja „Dajemy Dzieciom Siłę”*, 2020. 87 с.

34. Maxwell E. Influence of Parental Involvement on Adolescents' Juvenile Delinquency in Ahiazu-Mbaisi Local Government Area of Imo State: Implication for Counseling. *Innovative Soc. & Sci. Educ. Res.* 7(4), 2019. 77 с.

35. Physical violence, self-rated health, and morbidity: is gender significant for victimisation? URL: <https://doi.org/10.1136/jech.58.1.65> (дата звернення 23.03.2024)

36. Przemoc w rodzinie – definicja, rodzaje, formy. URL: <https://pomocofiarom.ms.gov.pl/pl/przeciwdzialanie-przemocy-w-rodzinie-w-polsce/przemoc-w-rodzinie---definicja-rodzaje-formy/> (дата звернення 21.03.2024)

37. Rode D. Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców. *Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego*. Katowice, 2010. 57 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати опитування громадської думки з питань насильства щодо дітей» згідно досліджень проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні»

	Діти 12-17 років, які навчаються у школах	Дорослі 18+	Дорослі 18-29 (наймолодша когорта)
Психологічне насильство	45%	62%	60%
Фізичне насильство	27%	63%	60%
Свідки фізичного насильство	73%	38%	29%
Економічне насильство	25%	53%	44%
Сексуальне насильство	21%	7%	8%
Фізичне і психологічне насильство	19%	44%	40%
Знавали хоча б одного із видів насильства	65%	89%	85%
Знавали всіх видів насильства	4%	5%	4%
Не знавали жодного виду насильства	35%	11%	15%

Додаток Б

Залежність між достатком та поширенням випадків фізичного насилля

	Нам ледь вистачає грошей на їжу	Нам вистачає грошей на їжу, але купувати одяг уже важко	Нам вистачає грошей на їжу та одяг, і ми можемо дещо відкласти	Ми можемо дозволити собі купувати дорогі речі	Ми можемо дозволити купувати собі все, що захочемо
Зазнали фізичного насильства хоча б інколи	70%	40%	29%	22%	17%
Зазнали психологічного насильства хоча б інколи	70%	68%	47%	37%	43%
Зазнали економічного насильства хоча б інколи	50%	38%	28%	20%	21%
Зазнали сексуального насильства хоча б інколи	30%	26%	21%	18%	18%

Додаток В

**Залежність між величиною населеного пункту та поширенням випадків
фізичного насилля**

	Село	Місто до 500К	Місто 500К+	ЗАГА ЛОМ
Зазнавали фізичного насильства хоча б інколи	26%	26%	33%	27%
Зазнавали психологічного насильства хоча б інколи	46%	43%	50%	45%
Зазнавали економічного насильства хоча б інколи	29%	22%	27%	25%
Зазнавали сексуального насильства хоча б інколи	20%	19%	26%	21%

Додаток Г

**Результати дослідження регуляції поведінки за допомогою
Фрейбурського багатфакторного опитувальника (FPI)**

№	Шкали					
	Невротичність	Спонтанна агресивність	Депресивність	Дратівливість	Комунікабельність	Врівноваженість
1	5	9	6	7	4	8
2	6	5	4	4	5	8
3	4	5	4	9	4	8
4	4	7	4	7	4	3
5	8	5	7	7	5	5
6	7	9	6	6	5	2
7	7	8	8	8	5	8
8	9	9	8	9	4	9
9	5	7	7	8	3	5
1	5	4	6	3	2	8
№	Реактивна агресивність	Сором'язливість	Відкритість	Екстраверсія-інтроверсія	Емоційна стабільність	Маскулінність-фемінність
1	6	6	8	6	7	5
2	5	5	5	6	4	5
3	4	7	5	8	4	5
4	9	1	8	6	5	8
5	8	6	6	4	8	8
6	9	6	6	4	5	5
7	9	7	9	6	8	6
8	8	9	8	9	7	5
9	6	7	6	7	6	5
1	6	6	2	6	7	5